

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КУ "ЦЕНТР ПРОФЕСІЙНОГО ПРОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ"
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД " НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ КОМПЛЕКС:
ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ - ГУМАНІТАРНО-
ЕСТЕТИЧНИЙ КОЛЕГІУМ № 29 ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ**

**Формування високих моральних цінностей засобами
рідного слова**

(Система уроків української літератури 8 клас)

номінація «Навчально- методичний посібник»

Довгоруk Наталія Анатоліївна
учитель української мови та літератури
«спеціаліст вищої категорії, учитель-методист»
Тел.(067)7919054

м.Вінниця

2021

Автор-укладач:

Довгоруk Наталія Анатоліївна, учитель української мови та літератури
КЗ «Навчально – виховний комплекс:загальноосвітня школа I – III ступенів – гуманітарно – естетичний колегіум №29 Вінницької міської ради »

Довгоруk Н.А. Формування високих моральних цінностей засобами рідного слова (Система уроків української літератури 8 клас). Навчально-методичний посібник/ Н.А.Довгоруk – Вінниця: ММК. 2021. 63с.

Рецензенти:

Бірецька Нінель Казимирівна, зуступник директора з навчально – виховної роботи КЗ «Навчально – виховний комплекс: загальноосвітня школа I – III ступенів – гуманітарно – естетичний колегіум № 29 Вінницької міської ради»,спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист.

Драч Галина Іванівна, учитель української мови та літератури КЗ «Навчально – виховний комплекс: загальноосвітня школа I – III ступенів – гуманітарно – естетичний колегіум № 29 Вінницької міської ради»,спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, учитель – методист.

Рекомендовано методичною радою комунального закладу «Навчально – виховний комплекс: загальноосвітня школа I – III ступенів – гуманітарно – естетичний колегіум № 29 Вінницької міської ради» (Протокол №4 від 09.03.2021р.)

У посібнику розкривається науково – методична тема, яка може бути взята за основу для подальших досліджень із питань формування високих моральних цінностей на уроках української словесності. Пропонуються зразки уроків з української літератури, які формують ключові компетентності за допомогою інноваційних технологій. Для учителів української мови та літератури.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Тема. І. Карпенко-Карий. Короткі відомості про життя і творчість видатного українського драматурга XIX ст. Про театр “корифеїв”. Трагікомедія “Сто тисяч”... 5	5
Тема. І. Карпенка-Карий. “Сто тисяч”. Проблема влади грошей. Засоби сатиричного змалювання.	20
Тема. І. Карпенко-Карий. “Сто тисяч”. Характеристика дійових осіб твору	25
Тема. М. Коцюбинський “Дорогою ціною”. Пригодницький, романтичний сюжет повісті	33
Тема. М. Коцюбинський “Дорогою ціною”. Проблема волі людини та можливості її здобуття	45
Тема. М. Коцюбинський. “Дорогою ціною”. Протест Остапа і Соломії проти кріпосницької наруги, будь якого насильства над людиною	52

ПЕРЕДМОВА

Духовне відродження народу - це запорука успішної розбудови української держави, подолання загальної кризи в суспільстві. Сьогодні стає необхідною умова формування людини нової доби, людини XXI століття, від якої певною мірою залежить майбутня доля держави. Україні потрібна нова, національно свідома, з розвиненою державною гідністю еліта.

У процесі виховання проблема формування загальнолюдських моральних цінностей залишається однією з найактуальніших у педагогічній науці та шкільній практиці. Водночас їх формування наштовхується на значні труднощі. Оскільки існує загроза обмеженості свідомості, девальвація морально-духовних цінностей, то виникає необхідність говорити про дефіцит моральної культури та потребу в створенні умов, які б сприяли розвитку високих моральних цінностей в учнів у процесі вивчення української словесності.

Часто учні сприймають літературу просто як один із навчальних предметів, мало пов'язаних із повсякденним життям. Але відома така думка, що література – це підручник життя, який дає нам історичні знання, формує світогляд, впливає на морально-естетичне самовдосконалення. Значною проблемою сучасності є духовне спустошення, байдужість, брак любові, відсутності мрій і планів на майбутнє, марнування часу, безсоромне споживацтво. А людина, котра зруйнована зсередини, руйнує і світ. Тому немає, на мою думку, актуальнішої проблеми для вчителя, як виховання здорової, відкритої для інновацій і водночас високодуховної, моральної особистості. Сьогодні, як ніколи, перед нами, педагогами, стоїть важливе завдання: виховувати у школярів доброту і любов до людини. Для цього ми повинні в системі навчально-виховної роботи сповна використовувати той багатий матеріал, який несе в собі мистецтво слова. Саме українська література і є носієм потужного заряду духовної енергії, здатна передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління.

Мета посібника – висвітлити та простежити умови формування в учнів загальнолюдських моральних цінностей у процесі вивчення української літератури.

Тема. І. Карпенко-Карий. Короткі відомості про життя і творчість видатного українського драматурга XIX ст. Про театр “корифеїв”. Трагікомедія “Сто тисяч”

Мета: ознайомити школярів із життєвим і творчим шляхом І. Карпенка-Карого; з’ясувати особливості створення і функціонування театру “корифеїв”; розпочати ідейно-художній аналіз твору “Сто тисяч”; розвивати культуру зв’язного мовлення, логічне мислення, вміння робити висновки, узагальнення; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття пошани до письменницької та театральної діяльності митця, засудження бездуховності як прояву зла у житті людини.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: мультимедійна презентація про І. Карпенка-Карого — митця й актора.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що таке театр? З якою метою його відвідують люди? Чим цей вид мистецтва відрізняється від інших?
- Які видатні українські драматурги вам відомі?
- Яким повинен бути справжній актор?
- Чому театр — це дзеркало життя? Наведіть переконливі приклади.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

- *Повідомлення учнів Іван Карпенко-Карий (Іван Карпович Тобілевич). Життя і творчість видатного українського драматурга XIX ст.*

Повідомлення № 1. Батьківщина І. Карпенка-Карого, його батьки.

Народився майбутній драматург 29 вересня 1845 року в слободі Арсенівці поблизу Єлисаветграда (нині Кіровоград) в родині збіднілого дворянина. Мати походила з давнього козацького роду. Євдокія Садовська була кріпачкою, викупленою на волю своїм чоловіком. На характер і світовідчуття майбутнього

драматурга помітно впливала атмосфера родинного порозуміння, душевної теплоти і поетичності, яка, незважаючи на матеріальні нестатки, панувала в сім'ї Тобілевичів. Карпо Адамович і Євдокія Зіновіївна були людьми щедрої поетичної вдачі. У їхній родині особливо шанували Шевченкове слово і народну пісню, тому й люди горнулися до цієї сім'ї. Довгими осінніми вечорами до Тобілевичів сходились жінки й дівчата прясти. За роботою співали, розповідали цікаві бувальщини. От коли наслухався малий Іван усяких сумних оповідань про кріпацьке життя, цікавих казок та приказок. А скільки народних пісень у ті довгі вечори дійшло до серця юного слухача, пісень, що в них оживали картини народної неволі, оживали героїчні постаті Морозенка, Наливайка, Богуна, Палія — мужніх захисників народної волі! Разом з піснями в душу хлопчика входила велика любов до поневоленого народу, яку пізніше ні час, ні школа й канцелярія, ні важкі життєві випробування не змогли заглушити в його житті. Від матері, яка дуже любила театр і знала напам'ять майже всю “Наталку Полтавку”, малий Іван неодноразово чув захоплюючі розповіді про вистави мандрівних труп. Під впливом цих розповідей театр для хлопця став мрією, втіленням краси, правди, героїчного минулого рідного народу.

Повідомлення № 2. Роки навчання

Початкової грамоти І. Тобілевич навчився, як тоді водилося, у дяка, а продовжував освіту в Бобринецькій трикласній повітовій школі. Навчання хлопцеві давалося легко, і закінчив він школу в числі найкращих учнів, за що йому дали в нагороду “Собрание литературных статей Н. И. Пирогова” (Одеса, 1858) з написом: “Дана от Бобринецкого уездного училища ученику 3-го класса Ивану Тобилевичу за успехи в науках и благонравие на публичном акте 21-го июня 1859-го года”. Іван Тобілевич далі вчитися не зміг, бо не було в батьків для цього коштів.

Повідомлення № 3. Служба в урядових установах

Коли Іванові було 14 років, батько влаштував його на посаду писаря у станового пристава в містечку Мала Виска. Пізніше Іван Тобілевич працював у Бобринці канцеляристом у міській управі, а потім у повітовому суді. До установи, де служив Тобілевич, звертались зі скаргами багато людей. Іван Карпович був свідком того, як чиновники — бюрократи і хабарники — підтримували експлуататорів. Ці

спостереження письменник потім широко використовував, створюючи свої п'єси. У 1865 р., переїхавши до Єлисаветграда, І. Тобілевич був столоначальником повітової, а потім секретарем міської поліції і мав чин колезького секретаря, чиновницька кар'єра його не приваблювала. Змістом його життя стала театральна, літературна і громадсько-політична діяльність.

Повідомлення № 4. Любов до театру

У дружній сім'ї Тобілевичів діти вчилися не тільки розуміти й цінувати народне мистецтво, а й любити труд, шанувати людей праці. Невипадково ця сім'я дала українській культурі чотирьох видатних артистів — корифеїв українського театру: Івана, Миколу, Панаса і Марію Тобілевичів. Щоб побувати на виставах у Єлисаветграді (тепер Кіровоград), він пішки ходив туди з Бобринця за п'ятдесят кілометрів. У Єлисаветграді був заснований театральний гурток. У його роботі активну участь брали М. Кропивницький та І. Тобілевич. Улюбленим твором артистів і глядачів була п'єса “Назар Стодоля” Т. Шевченка, у якій автор розкрив суперечності між багатими і бідними козаками в XVII ст. У цій п'єсі Іван Карпович грав Назара, а його дружина — Галю. На знак любові до творчості Шевченка подружжя дало своїм дітям імена героїв п'єси — Назара і Галі. Ім'я одного з головних персонажів п'єси “Назар Стодоля” — Карого Тобілевич узяв собі за псевдонім. З великим успіхом театральний гурток ставив п'єсу І. П. Котляревського “Наталка Полтавка”, а також п'єси російського письменника О. М. Островського. Вистави за участю корифеїв театру М. Кропивницького, М. Заньковецької, братів Тобілевичів піднесли український театр на небувалу височінь. Прославлених артистів захоплено вітали Київ і Мінськ, Одеса і Кронштадт, Петербург і Тбілісі.

Повідомлення № 5. Під наглядом поліції

Царські жандарми переслідували учасників гуртка. У 1883 році

Івана Карповича за розпорядженням міністра внутрішніх справ звільнили з роботи в поліцейському управлінні. І. К. Тобілевич вступає в труп (колектив акторів) М. Старицького, де працює під псевдонімом Карпенка-Карого. Діячам українського театру доводилось тоді працювати в тяжких умовах, постійно зазнаючи утисків від царського уряду і його цензури. Театр не мав постійного місця

і мандрував країною. Тобілевич писав п'єси для українського театру і брав активну участь у виставах як актор. Під час гастролей у Ростові на початку 1884 року в театрі з'явився жандарм і повідомив, що Карпенку-Карому забороняється далі перебувати у цьому місті і не дозволяється повернутись в Україну. Отже, заслання... І довелось письменникові три довгі роки прожити у вигнанні в Новочеркаську на Дону, де він працював ковалем, палітурником тощо. Митець тяжко переживав відірваність від театру, від культурного життя, від рідного народу.

Ще два роки під наглядом поліції Карпенко-Карий прожив на хуторі Надія неподалік Єлисаветграда. Обробляв своє поле, вивчав життя селян. Колишні знайомі чиновники, пани з погордою відвертали від Івана Карповича. Проте селяни шанували Тобілевича, бо він кому добрим словом давав пораду, а кому й грошима допоміг у скруті.

Повідомлення № 6. Останні роки життя, смерть І. К. Карпенка-Карого

Нарешті знято поліцейський нагляд. Іван Карпович знову серед близьких людей, серед артистів, зайнятий улюбленою справою. Його талант драматурга й актора тепер був цілком відданий народові. Один за одним з'являлись на сцені й чарували публіку герої п'єс Карпенка-Карого в його ж майстерному виконанні. З бурхливого театрального життя щоліта повертався Карпенко-Карий на хутір Надія відпочивати. Всю свою драматургічну й артистичну діяльність Карпенко-Карий присвятив своєму народу. Ось чому давній друг письменника М. Л. Кропивницький писав: "Заслуги Івана Карповича перед українським театром великі... він залишив по собі слід, котрий не заросте і не затерніє, поки живе Україна". Помер Карпенко-Карий 15 вересня 1907 року. Поховали його в селі Карлюжині на Херсонщині (тепер Кіровоградська область).

- ***“Доміно” до життєвого і творчого шляху І. К. Карпенка-Карого***

Учитель

Режисер

Артист

Драматург

І. Карпенко-Карий

Канцелярист

Громадський діяч

Основоположник українського театру

- *Теорія літератури (Драматичний твір, комедія, трагедія, трагікомедія).*
Робота з підручником.

IV. Опрацювання твору І. К. Карпенка-Карого “Сто тисяч”

1. Історичні події, відтворені в комедії.

Слово учителя. Після скасування кріпацтва в Україні швидко розвивається капіталізм. Поглиблюються класові суперечності між багатими і бідними. Сільська буржуазія зосереджує у своїх руках великі земельні масиви. На розлогих полях землевласників, обливаючись кривавим потом, з ранку до ночі за безцінь працювали безземельні селяни. Сільська буржуазія і стала наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. господарем тогочасного села. У комедії “Сто тисяч” (перша назва — “Гроші”) І. Карпенко-Карий викрив експлуататора, його нестримний потяг до багатства. Слід зазначити, що різні шахраї з міста дуже часто намагалися обдурювати отаких Калиток. Це було тоді звичайним явищем. “Ми чули про один випадок, коли якийсь пройдисвіт продав чистий папір замість фальшивих грошей селянинові з сусіднього села, що було недалеко від станції Шостаківка. Цей випадок був не поодиноким”, — як зазначав С. Тобілевич. Таким чином, нічого вигаданого у п’єсі “Сто тисяч” не було. Все в ній було взято з життя, яке вирувало навколо.

2. Особливості назви твору.

Першою п’єсою, що вийшла з-під пера драматурга після того, як він позбувся “гласного нагляду”, була комедія “Гроші”, написана в 1889 році. Того ж року автор надіслав її до цензури, але звідти вона повернулася з написом: “К представлению признано неудобным”. Після переробки комедія була дозволена до постановки під зміненою назвою — “Сто тисяч”. На думку самого автора, ця назва твору буде краще відповідати його сюжету. Адже ж справа йшла не взагалі про гроші та їхнє значення для селянина, а саме про суму в сто тисяч, яку наважився придбати Калитка на свої п’ять тисяч. У 1890 р. комедія була поставлена на сцені.

3. Композиція — драматичний твір складається з чотирьох частин, кожна з яких поділена на яви.

Експозиція: знайомство автором читача (глядача) з місцем дії та дійовими особами — Герасимом Калиткою, Бонавентурою, Савкою, Невідомим, сином Герасима Романом і наймичкою Мотрею, показує обставини, в яких живуть дійові особи, їх стосунки і прагнення.

Зав'язка: восьма ява першої дії твору, коли Невідомий домовляється з Калиткою про те, що у визначений час він передасть йому на вокзалі за 5 тисяч справжніх грошей 100 тисяч фальшивих.

Розвиток дії: Друга і третя дії комедії: гонитва Калитки за наживою, за грошима. Він нещадно експлуатує наймитів, підганяє до роботи сина і дружину, в одруженні сина шукає засобів збагачення.

Кульмінація: четверта дія комедії, коли Малофес попереджає Калитку, щоб він не барився з купівлею землі у Смоквинова, бо її поспішає придбати Жолудь. Калитка з Савкою їдуть на вокзал, привозять мішок «грошей» і починають ділитися. Настає найвищий момент напруження дії: в мішку замість фальшивих грошей були пакунки чистого паперу.

Розв'язка: п'єса “Сто тисяч” закінчується тим, що обдурений Герасим у розпачі вішається, його врятовує Бонавентура.

4. Тема: зображення життя селянства в пореформені часи, суспільні явища, що мали місце в 80–90 роках XIX століття.

5. Ідея: викриття й засудження в образі Герасима Калитки хижацтва, жорстокості, ненаситної жадоби до наживи, духовної обмеженості, а також згубного впливу грошей на вихідців із народу (Бонавентура, Савка).

6. Жанр: трагікомедія.

7. Проблематика твору:

- соціальної нерівності, бідності й багатства як однієї з причин сварок і непорозуміння;
- жадоби до грошей, збагачення заради зміни соціального статусу;
- грошей як змісту життя;

- добра і зла;
- моральності й аморальності, чесності й шахрайства;
- батьків і дітей;
- сімейних стосунків.

V. Закріплення вивченого матеріалу

Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, у Герасима Калитки під час зустрічі з Невідомим “...аж мороз поза шкурою пішов”? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Прокоментуйте висловлювання головного героя твору стосовно отримання фальшивих грошей: “Розпалилась до них моя душа...Сто тисяч візьму!”.

Картка № 2

1. Хто, на ваш погляд, є хитрішим, підступнішим: Копач чи Герасим? У чому це простежується? Наведіть власні аргументи.
2. Як можна охарактеризувати Калитку, який прагне розбагатіти за допомогою махінацій, що йому запропонував Невідомий?

Картка № 3

1. Як, на ваш погляд, Калитка та його син розуміють почуття кохання? Чим викликана така розбіжність у думках?
2. Дослідіть, що для Герасима є найважливішим у житті. Наведіть переконливі приклади з твору.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Вивчити за підручником біографію І. Карпенка-Карого; опрацювати ідейно-художній зміст I і II дії твору.

Тема. І. Карпенко-Карий. “Сто тисяч”. Проблема бездуховності людини, засліпленої прагненням до наживи

Мета: продовжити знайомити школярів із програмовим твором І. Карпенка-Карого (І і II дією); осмислити актуальність проблем комедії для сучасного життя; вчити учнів аналізувати драматичні твори; розвивати культуру зв'язного мовлення; логічне мислення, вміння читати драматичний твір, грамотно висловлювати власні думки, почуття спостереження; узагальнювати, робити висновки; виховувати зневажливе ставлення до жадності, підступності, прагнення до збагачення; прищеплювати інтерес до театральної діяльності, творів театралів.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет І. Карпенка-Карого, виставки творів митця, учнівські малюнки до п'єси.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературний диктант “Всім відомий театрал І. Карпенко-Карий”

1. Коли і де народився І. Карпенко-Карий?
2. Ким були батьки І. Карпенка-Карого?
3. Де здобував освіту І. Карпенко-Карий?
4. Коли Іванові було чотирнадцять років...
5. Під наглядом поліції Іван Карпович жив і займався...
6. І. Карпенко-Карий ішов пішки за ... кілометрів подивитися п'єсу...
7. 1865 рік. І. Карпенко-Карий разом з ... організував...
8. Де і коли помер І. Карпенко-Карий?
9. Тіло митця за його заповітом було перевезено...
10. “...одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література” І. Карпенка-Карого назвав ...
11. Перша назва комедії “Сто тисяч” ...
12. Улюблена тема розмов Герасима Калитки – ...

2. Проведення тестового опитування

1. За що Герасим дорікав Климу зранку? Бо той: а) проспав; б) не нагодував худобу; в) вже зранку їсть хліб, який взяв без дозволу; г) не накопив трави.
2. Копач назвав робітників Герасима:
  - а) сараною; б) прожорами; в) товстунами; г) худобою.
3. Копачеві наснилося, що він викопав гроші і приїхав до:
  - а) Києва; б) Парижа; в) Лондона; г) Нью-Йорка.
4. Думок у Герасима було стільки, як:
  - а) листячка на дереві; б) хмар на небі; в) піску в морі; г) худоби в Жолудя.
5. За фальшиві гроші Герасим хоче викупити землі:
  - а) Пузиря; б) Смоквинова; в) Чобота; г) найбагатшого купця.
6. Хто у героїв п'єси постійно полюбляв повторювати: “Опит — велике діло”?
  - а) Параска; б) Копач; в) Герасим; г) Савка.
7. За національністю Невідомий: а) українець; б) таджик; в) єврей; г) німець.
8. Скільки десятин землі мав Г. Калитка: а) 50; б) 200; в) 100; г) 500.
9. За соціальним станом Герасим Калитка:
  - а) багатий селянин; б) міщанин; в) боярин; г) дрібний чиновник.
10. Ім'я якого святого згадується у розмові Герасима із Савкою?
  - а) Семена; б) Миколи; в) Івана; г) Петра.
11. “Товар” в кожаних мішках, як зазначав Невідомий, на Україну потрапляє з:
  - а) Берліна; б) Парижа; в) Лондона; г) Москви.
12. Де вирішує Калитка розмінити фальшиві гроші?
  - а) у Жолудя; б) у банку; в) у казначействі; г) на базарі.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

IV. Основний зміст уроку

1. Вступне слово вчителя

Жадоба до матеріального збагачення завжди призводила до духовного зубожіння. Це доводило багато майстрів художнього слова. Не лишився осторонь і український драматург І. Карпенко-Карий. У комедії “Сто тисяч” він ставив за мету

піддати сатирі ті негативні явища, які побутували у 80–90 роках XVIII століття. Сільські багатії всіляко намагалися примножити свої багатства. Часто гонитва за грошима ставала самоціллю, гроші витісняли з життя людини такі поняття, як честь і мораль. І тоді з'являлися такі постаті, як Герасим Калитка — головний герой комедії “Сто тисяч”.

2. Порушення у творі І. Карпенка-Карого “Сто тисяч” проблеми бездуховності людини, яка прагне наживи.

2.1. Бесіда за питаннями.

- Що таке гроші? Які функції вони виконують у суспільстві?
- З чим пов'язане те, що одні люди “купаються у грошах”, інші стоять з простягнутою рукою?
- Яку людину ми називаємо духовною? Від чого це залежить?
- Назвіть літературних героїв, які, на ваш погляд, є духовно багатими. Свій вибір вмотивуйте.

2.2. Складання грона “Духовно багата людина”

Порядна

Щира

Розумна

Чесна

Милосердна

Гуманна

Добра

2.3. Робота з текстом твору.

Обговорення ідейно-художнього змісту I дії п'єси. Бесіда за питаннями:

- Про що свідчить той факт, що твір починається з появи Невідомого?
- Яким чином Невідомий впливає на хід подій п'єси, хоча у II та III діях цього героя на сцені немає?
- Чим пояснює Невідомий складність життя на світі? («Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, а тороговлі нема — один убиток»)

- Яким постає перед нами Калитка з розмови з Романом? **(Нікому не довіряє)**
- Що є найбільшою цінністю для Калитки? («Ох земелько, свята земелько... - і все то гроші, гроші, гроші...»)(**Єдина мета – гроші**)
- Чим саме Герасим заздрив Жолудю? («Он у Жолудя шматочок — так-так! ...І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію...»)
- Які думки були у Калитки щодо майна Смоквинова? («...Мотається і туди і сюди, заложив і перезаложив — видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю! Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин, земля не перепажана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею»)
- Що змусило Калитку скористатися послугою Невідомого? («Що ж копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо як іржа точить мене ця думка! Де їх взять?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай...»)
- Яку справу задумав Калитка? («...За п'ять тисяч — сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках...»)
(Заради наживи – шахрай)
- Що відповів Калитка кумові на прохання позичити грошей? («Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не викрутиш – усі віддав за землю») Як це його характеризує? **(Нечесний)**
- Що сталося із Савкою на Івана Купайла?
- Якою була умова між Савкою і Жолудьом стосовно ліквідації боргу кумом Герасима? («Договір же такий: як грошей в строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда...»)
- За яких умов Герасим пообіцяв дати Савці гроші? («Принесіть же мені запродажню запись на воли... А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців, і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа») **(Жадний, аморальний)**
- Що свідчить про те, що Калитка обізнаний у законах? («Я переконався, що запродажня надійніше векселя...»)

- Як сприймав Калитка фальшиві гроші, що запропонував йому Невідомий? («Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настояці, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб-руб, три-три — одніковісінькі?»)
- Що розповів Невідомий Калитці про особливості фальшивих грошей? («Я присягну на біблію, що всякий прийме! Ето робота перший сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... Їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом»)- Яким чином Невідомий представив Герасиму свій товар? («Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаємося в покупателях: ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять...»)
- З яким провокаційним питанням звернувся Калитка до Невідомого? («От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?»)
- Що на це пояснив Невідомий? («У нас фабрика на весь світ, другой такой фабрики нема. Ми продаюм тисячу за п'ятдесят рублей... Разлі ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільони, а люде в двадцять раз больше... Ну, а яби ми самі за еті деньгі товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?»)
- Як Невідомий охарактеризував фірму, яка постачає фальшиві гроші? («У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідьот в кожаних мішках: ежелі возьмете, то скажіть — сколько вам нужно, я буду телеграму пускать у Адессу, і англичанин сам вивезет їх на нашу станцію»)
- Де умовились зустрітися герої твору, щоб влаштувати махінацію? («Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчин і для дам,— розумієте?»)
- З якою метою Калитка, вирушаючи до казначейства, хоче взяти із собою Савку? («Тепер, коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші») **хитрий, підступний**
- Як Копач порівняв умови життя Калитки та інших куркулів? («Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А ви — галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і

наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятих, Чобіт — п'ять тисяч десятих, Пузир — три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку, прикупуйте та рикупуйте»)

- Якого прикладу навів Копач Герасиму? Чи є він доречним? Відповідь вмотивуйте. («Ви візьміть примір з свині: от вона ходить на подвір'ї — худа, обдрипана, а закинули ви її в сат, стали харчі кращі давати, то вона помалу й одягнеться, а там і сало наростає — так і ви... Опит — велике діло!»)

- Як характеризує Герасима Копач? (Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело...) **(шахрай)**

- Як Калитка ставиться до освіти свого сина? («Що там наука? Забавка дитяча! На біса йому здалося отак лопотать язиком... Я придивився, і таки дурень дурнем — застав його коняку запрягати, то й не запряже, він зараз полізе по книжках, по тих рихметиках шукать, як це робиться») **(Невіглас)**

- Який девіз життя Калитки? (...гроші – гроші всьому голова).

Опрацьовування ідейного змісту другої дії п'єси. Бесіда за питаннями.- Як характеризує Калитку Копач? («невсипуций»).

- Що запропонував Копач Герасиму? («Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулись, пора вставати — зараз дзінь-дзінь-дзінь, сам ще лежиш, а там устають»)

- Як Герасим ставиться до своєї родини та робітників? («Вони надолужать: то вмиваннячком, то взбуваннячком... Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути»)

- В яких гріхах звинуватив Герасим Клима? («І тобі не гріх. Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад»)

- За що критикував Герасим своїх робітників? («Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірте: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не спієш оглянуться — вже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають»)- Як Калитка висловив свою занепокоєність з приводу ведення власного господарства? («...Ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взяти, де

того... А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати — і жеруть, і жеруть, як з немочі, а сплять, як мертві»)

- У чому виявилася неповага Герасима до жінки? («У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові») **грубий, невихований**

- Чим Мотря подобалась Парасці? («...Я до неї привикла, вона до мене, ...а всі їдять не нахваляться»)

- Яку невістку бажав мати Герасим? («Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми») **користолюбивий**

- Як Савка ставиться до своєї дружини? («А ми з старою тільки ласемось, і все через гроші; того нема, другого нема — і раз у раз гиргир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона і напосіла: у других, каже, фургони, любо глянуть, а я на возі, який ти хазяїн, каже»)

- Через що для Савки щастя — здобути фальшиві гроші? («Коли люде багатіють, то чом же нам не попробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє — грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок»)

- Яку махінацію пропонує Герасим Савці? («Отже, незважаючи на те що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розмінійте ці гроші, як казначей прийме, то всяке прийме...»)

- Яким чином багатій хоче вигородити кума на випадок «провалу операції»? («Скажете, що ви продали незнакомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край») **безчесний**

- Яку винагороду хотів отримати Савка за ризик? («Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців»)

- Якою була думка Романа щодо одруження з Мотрею? («Оце дівка! І я ж, здається, не з послідніх, а мало не вправ. Оце робітниця, оце жінка — сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скавав, а я таки женюсь на Мотрі!»)

- З яким проханням звернулася Параска до чоловіка? («У церкву поїду з Мотрей... Звели і нам коней запрягти»)

- Що той їй відповів? (*«До церкви можна й пішки піти... Блажен чоловік, іже скоти милує»*)
- Як Герасим піклується про худобу? (*«Скотина гроші коштує... Іди тільки, господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я»*)
- Через що Герасим майже трохи не побив дружину? (*«Ах ти ж відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходилась, та я...»*)
- Що згадала Параска відтоді, коли була молодою? (*«Бий, бодай тобі руки посохли! І замолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бить збирається...»*)
- За що дружина дорікала чоловікові? (*«Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву»*)

V. Закріплення вивченого.

Бесіда за питаннями

- У чому полягає бездуховність окремих героїв твору І. Карпенка-Карого?
- Під впливом яких подій сенсом життя їх є виключно прагнення до наживи?
- Яким чином тогочасна соціальна дійсність знайшла відбиток у творі І. Карпенка-Карого? Наведіть переконливі приклади.
- Порівняйте гроно духовно багатой Людини і риси героїв трагікомедії.

VI. Підсумок уроку

Слово вчителя.

І. Карпенко-Карий у своїй трагікомедії порушує проблему моральності-аморальності, духовності-бездуховності. На прикладі героїв п'єси автор показує духовне зубожіння людей, коли змістом їх життя стають гроші. Такі люди готові на шахрайство, вони грубі, безчесні, ненаситні. Калитка навіть одруження власного сина вбачає як засіб наживи.

Таким чином, у п'єсі «Сто тисяч» І. Карпенко-Карий утверджує ідею духовності як основи людського життя. Насамкінець буде доречним навести слова Ісуса Христа: «Не збирайте скарбів на землі». Адже душа — дорожче.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Скласти питання або тестові завдання для опрацювання ідейно-художнього змісту п'єси III і IV дії.

Тема. І. Карпенка-Карий. “Сто тисяч”. Проблема влади грошей. Засоби сатиричного змалювання.

Мета: на прикладі програмового твору І. Карпенка-Карого дослідити як вирішується проблема влади грошей, як в комедії влучно використані засоби сатири для змалювання героїв твору; опрацювати ідейно-художній зміст III і IV частин; розвивати навички виразного читання; вміння логічно мислити, спостерігати, узагальнювати, робити висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати зневажливе ставлення до таких багатіїв як Калитка, негативних рис його характеру; виховувати високі моральні якості. .

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Карпенка-Карого, текст твору, зразки грошей к. XIX — п. XX ст.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Проведення тестового опитування

1. Як Пузир зустрів Романа?

а) З хлібом-сіллю; б) запросив у хату до столу; в) виявив неповагу до хлопця; г) попросив його почекати у фургоні.

2. З яким першим питанням звернувся Герасим до сина після його приїзду від Пузиря?

а) «Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав?»; б) «Як приймали, як частували?»; в) «Чи уподобались дівчата?»; г) «Як панич зустрів Бонавентуру?».

3. З якою домашньою худобою порівняв Герасим родину Пузиря?

а) Свинями; б) конями; в) волами; г) биками.

4. Порода свиней, яка була у Пузиря:

а) ландраси; б) завідські; в) німецькі; г) англійські.

5. Від якого слова Савки після його повернення із казначейства «як... пташки защебетали перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова» Калитці:

а) годяться; б) обмінні; в) вірогідні; г) пройдуть.

6. Де Савка не користувався фальшивими грошима?

а) У трактирі; б) лавці; в) казначействі; г) банку.

7. Замість того, щоб поцілувати Мотрю, Роман у темені кинувся не на дівчину, а на:

а) батька; б) матір; в) Клима; г) Гершка.

8. Невідомий передав Герасиму гроші у:

а) великому пакеті; б) шкіряному мішку; в) в'язаній торбі; г) чорній валізі.

9. Прислів'я, яке використав у своїй мові Герасим, коли стеріг гроші:

а) «Береженого бог береже»; б) «Купля руки пече, а продаж гріє»; в) «З прибутку голова не болить»; г) «Без бариша голодна душа».

10. Скільки мав отримати Савка фальшивих грошей від Герасима?

а) П'ять тисяч; б) шість мільйонів; в) десять тисяч; г) мільярд.

11. Замість фальшивих грошей Герасим із Савкою отримали від Невідомого:

а) газети; б) якийсь непотріб; в) чистий папір; г) старий одяг.

12. Яку думку висловив Савка, коли трапився обман із грошима?

а) «Що з воза впало, то пропало»; б) «Хвалячи — продають; а гудячи — купують»; в) «Купив би й село, та грошей голо»; г) «На хороший товар багато покупців».

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

1. Вступне слово вчителя

Перша редакція комедії мала назву «Гроші». Чому саме «Гроші»?

Прочитавши твір, можна зрозуміти, що для Калитки найважливіше — купити землю, отже, потрібні гроші. Тому всі його вчинки спрямовані на здобуття грошей.

2. Проблема влади грошей у творі

Тема — гроші, багатство, їх вплив на людину простежується в багатьох творах як народних, так і літературних.

Гроші, прагнення мати їх більше привело до морального падіння окремих героїв п'єси, руйнування їх сімей, а гонитва за наживою, жадоба до збагачення врешті-решт призводить до послаблення суспільства.

Опрацювання ідейно-художнього змісту III дії п'єси. - Як Роман оцінив ситуацію, коли батько спав довше, ніж завжди? (*«Що за знак? Чи не випили, буває, вчора. Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть. Від своєї, кажуть, у грудях пухне».*)

- Що снилося Герасиму? (*«Снилось, що кум гроші однімав. Аж упрів, так боровся, не давав».*)

- Якою була зустріч Пузиря з Романом? (*«Та мене, татку, у горниці і не кликали, я на кухні й обідав,... голяк масті, чирва світить! Нехай, каже, розпряге коні та йде у застольну, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його садить».*)

- Яким чином Калитка висловлює незадоволення на адресу Пузиря? (*«Ах ти ж погань! Мужва репана!... Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів...».*)

- Як Роман охарактеризував дочок Пузиревих? (*«Бачив я й догон Пузиревих — ходили з охвицерами на проходну. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами — настояні панночки».*)

- Яку думку висловив Герасим щодо дочок Пузиря? (*«Роботи з неї ніякої... На біса нам білоручки, дармоїди...».*)

- Про що мріяв Герасим, коли побачив у вікно як до нього приїхав Савка? (*«Ой, Пузирі!.. А скотини, а овець розведу — земля під товаром буде стогнать».*)

- Як пояснює Герасим, для чого йому землі Смоквинова? (*«Тут під боком межа з межею Смоквинова земля: неперепахана, ставок рибний – а! Та все лини та карасі – можна грошики лупить у городі».*)

- Що запропонував Гершко Калитці для придбання землі Смоквинова? (*«Между прочево, мись досконально звєсно, що він (Смоквинов) уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачного їсти, а ви любите землю... Давайте йому п'ять тисячов під закладку, візьміть добрі проценти — і земля буде ваша».*)

- Яким чином, на думку Гершка, земля Смоквинова могла стати Калитчиною? («А скудова він візьме заплатити долг, га?»... Земля заложена і перезаложена ув банк; прийде строк платити — її будуть продавати з аукціону, тоді ви приймете на себе банк — і земля ваша»)

- Через що Гершко і Герасим не могли порозумітися між собою з приводу купівлі землі Смоквинова? (через гроші)

- Над чим розмірковував Калитка після зустрічі з Гершком? («А тут знову —... Аби тільки гроші...»)

- Як Герасим зустрів Савку? («Я кращого слова відроду не чув, як ... пташка защебетала перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова. Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме! Савка. Годяться!»)

- Яким чином Савка міняв і водночас випробовував фальшиві гроші? (Спочатку в трактирі у Кукленчихи, потім у Лошкаря, тоді у казначействі).

- У чому виявилась щирість Герасима до Савки, своїх рідних після радісної новини? («А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні — щоб не догадались, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що, засватаю я Романа на Мотрі — от і буде причина нашій гульні»)

- Як родина Герасима Калитки висловила йому вдячність за те, що він погодився на одруження Романа з Мотрею? («Мотря. Атож! Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать. Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу»)

Опрацювання ідейно-художнього змісту IV дії п'єси.

- Як реагують члени сім'ї на зміни в поведінці Герасима? (Всі дивуються)

- У чому виявилася любов Савки до грошей? («І одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок...».)

- Якою була остання зустріч Герасима з Невідомим? Як Калитка його обдурив? Заради чого? («...Я жиди сьогодні обманув... А він, не лічивши, прямо в вагон!» Все заради грошей.)

- Яким чином Калитка хотів розподілити фальшиві гроші між собою і Савкою? («Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемось, а решту через год...»)

- Із приводу чого Сава почав погрожувати Герасиму? (*«Давайте моє мені... Не розпалюйте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутить...»*)
- Як Калитка зреагував на те, що його обдурив Невідомий? (*«Герасим озирється, хватає пояс на лаві і біжить з хати, щоб повіситися...»*)
- Що розповів Савка про обман із грошима Парасці? (*«Так. Обманив жид... ми не роздивились і прийняли бумагу за гроші...»*)
- Як сталося так, що Копач запобіг смерті Калитки? (*«Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... На перекладині висить Никодимович...»*)
- Як Савка заспокоює Калитку? (*«Та годі, куме!... Такої пригоди ніколи не ждав»*).
- Чим саме Копач намагався заспокоїти Герасима? (*«Та годі вам, Никодимовичу, убиватися. Заспокойтесь нащо грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем...»*)
- Над чим побивався Герасим через відсутність грошей? (*«Обікрали... ограбили... пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірьовки? Краще смерть, ніж така потеря!»*)

Висновок Гроші, якщо тільки вони керують людиною,— це основна причина всіх людських вад. Саме вони зробили Калитку крутієм, деспотом, лицеміром і стяжателем. Жадоба до грошей призводить до духовної деградації людини. Саме гроші стають для нього найвищим авторитетом, а так би мовити, людське ставлення до людини натомість повністю знецінюється. У гонитві за грошима Калитка раз у раз потрапляв у смішні обставини, а згодом і зовсім потрапив у катастрофічне становище.

3. Засоби сатиричного змалювання

Бесіда за питаннями:

- Ми визначили жанр твору – трагікомедія. Чому?
- Чому сміються люди? Як їх посмішка впливає на оточуючих?
- Які засоби сатири вам відомі? (*Гротеск, іронія, сарказм сатира*).
- Який сміх у творі І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» можна дослідити: гумористичний чи сатиричний? Відповідь вмотивуйте.

- Що і як висміює митець у п'єсі? (П'єса «Сто тисяч» є сатиричною трагікомедією, тому що в ній гостро висміяно глита́я Калитку, його жадобу до наживи, шахрайство, круті́йство, скнарі́сть, лицемі́рство)

- З кого насміхається автор твору? (Із Савки, Герасима, підкреслюючи їх заперечливість, відчайдушність у гонитві за легкою наживою)

- Чи можна ці образи вважати комічними? (Так. В комічних образах викриваються негативні суспільні або побутові явища, висміюються людські вади, негативні риси характеру)

V. Підсумок уроку

Метод «Незакінчене речення»

- Прочитавши п'єсу «Сто тисяч», я зрозумів...
- Проблема влади грошей сьогодні актуальна (неактуальна), тому що...

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності

VII. Домашнє завдання

Дібрати цитати та скласти план до характеристики образів п'єси І. Карпенка-Карого «Сто тисяч».

Тема. І. Карпенко-Карий. «Сто тисяч». Характеристика дійових осіб твору

Мета: вчити учнів характеризувати образи, наводячи при цьому цитати з твору; з'ясувати значення п'єси у даний час, її актуальність; розвивати навички роботи з текстом, вміння робити висновки, грамотно висловлювати власні думки, вчити виразно читати в ролях; виховувати почуття пошани, поваги до творчості І. Карпенка-Карого, його театральної діяльності, зневажливе ставлення до жорстокості, егоїзму, жадності.

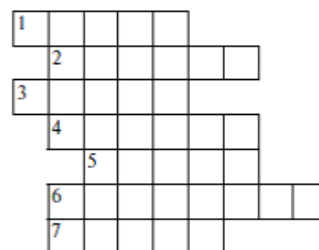
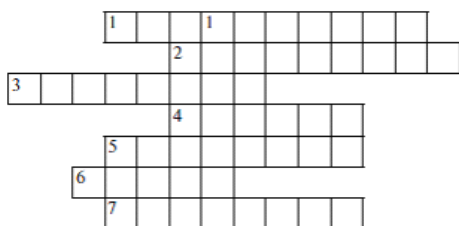
Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Карпенка-Карого, ілюстрації до твору, текст п'єси.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Конкурс «Інтелектуал» Розгадати кросворд.

1.1. Завдання для першої команди.

По вертикалі: 1. Ім'я дружини Герасима Калитки. (Параска)

По горизонталі: 1. Хто з героїв полюбляв повторювати фразу: “Опит — Велике діло!”? (Копач) 2. Назва твору, який є свого роду продовженням твору п'єси “Сто тисяч” І. Карпенко-Карий? (“Хазяїн”) 3. Ім'я сестри письменника. (Марія) 4. Прийом, за допомогою якого автор висміює вади Герасима Калитки. (Сатира) 5. “Буде здоров'я, будуть і гроші”,— таку думку висловив... (Савка) 6. Риси характеру головного героя твору. (Скупість) 7. Що отримав Герасим Калитка від Невідомого замість грошей? (Папір)

1.2. Завдання для другої команди.

По вертикалі: 1. Жанр твору І. Карпенка-Карого “Сто тисяч”. (Комедія)

По горизонталі: 1. Чию землю хотів купити Герасим Калитка? (Смоквинова)

2. Справжнє прізвище І. Карпенка-Карого. (Тобілевич) 3. Кому з героїв твору належать слова: “Я обманю хоч кого, мене чорта лисого обманить хто”? (Герасиму) 4. Багатій не дав дружині, на її прохання, коней, щоб поїхати до... (церкви). 5. Скільки років Копач шукав скарб? (Тридцять) 6. Початкова назва твору “Сто тисяч”. (“Гроші”) 7. Обіцянку головний герой твору називав... (цяцяркою).

II. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

III. Основний зміст уроку *Характеристика дійових осіб комедії.*

Герасим Никодимович Калитка.

Орієнтований план характеристики образу.

1. Герасим Никодимович Калитка — реалістичний тип селянина-землевласника — нагромаджувача грошей і «преоберетателя земельки».

2. Зовнішність і портрет.

3. Риси характеру героя:

а) Жадність, егоїстичність; б) хитрість і підступність; в) заздрість та хитрість г) жадність, зажерливість та деспотизм; д) неосвіченість, обмеженість.

4. Калитка та оточення:

а) зневажливе ставлення до освіти, членів родини; б) постійне прагнення до збагачення; в) здатність до ризику; г) знання законів і водночас протиправні дії; д) обмеженість у якості власного харчування та робітників; е) чутливість до образи на свою адресу; є) «невсипущість» (Копач); ж) грубість і черствість.

5. Багатство, гроші, земля — ось основна мета в житті заможного селянина.

6. Значення образу Герасима Калитки в українській літературі.

Цитатна характеристика:

- «...Коли б хоч скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть...»;

- «Хоч би молились (робітники), а то стоїш, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи».

- «Ох, земелько, свята земелько — Божа ти донечко! Як радісно тебе загрибати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колоситься жито: і все то гроші, гроші, гроші...»;

- «...під боком живе панок Смоквинов, мотається туди й сюди, заложив і пере заложив — видно, що замотався: от-от продасть, або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин, земля не перепажана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею»;

- «Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, гони в церкву. Це не по-божому і не по-хазяйськи»;

- «Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю»;

- «Ох, земелько, свята земелько — Божа ти донечко! Як радісно тебе загрибати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку!»;

- «Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає...

- «Обіцянка — цяцянка, а дурневі радість»;
- «...бере і в свого, і в чужого»;
- «...робітники та собаки надворі повинні бути»;
- «Ой Пузирі! Глядіть, щоб не полопалися, а замість вас Калитку розіпре грошового»;
- «Обікрали... ограбили...Пропала земля Смоковникова!.. Краще смерть, ніж така потеря!»;

Тези до характеристики образу

Зовсім засліплений жадобою до грошей, тому легко стає жертвою досвідчених шахраїв-фальшивомонетників. Зажерливість до накопичення грошей і землі становить основний зміст образу Калитки.

- Герой не гребує ніякими способами нажитися, нерідко за рахунок руйнування господарства бідних селян, що через злидні тікають із села, і дрібних поміщиків.
- Земля — його мета, гроші — його засіб. Із цих двох речей складається його уявлення про життя. Від однієї тільки уяви про докуплений шмат землі в Калитки «диханіє спирає».
- Скупиться по-людськи поїсти, сам працює і не дасть відпочити й навіть помолитись наймитам.
- Прагнення збагачуватися заради самого збагачення без будь-якої іншої мети.
- Калитка безмежно радий, що і йому, нарешті пощастило відкрити секрет, як багатіють його конкуренти. Це й засліпило йому очі. Його душею повністю керують багатство і гроші.
- Кожна думка, кожний вчинок сільського глителя підпорядкований здійсненню мети. Не зупиняється він у гонитві за збагаченням навіть перед шахрайськими махінаціями.
- Видаючи власну дочку заміж, Калитка замість обіцяних п'яти тисяч відбувся парами худоби та десятком овець, а на придачу — «гуртом побили зятя й вирядили». Півдня билися, «в хаті назмітали волосся на землі цілу куделю». (Хазяйновитий Роман аж два квача зробив вози підмазувати — не пропадати ж добру!)

- Калитка у весільній баталії два зуби втратив, зате грошики зберіг.
- Нікому не довіряє, сам гасає, як несамовитий, підганяючи наймитів, рахує кожний окраєць хліба.
- Свою жінку змушує іти до церкви пішки, та ще й прикривається сентенціями: «Худобу ганяють у празник гріх. Блажен чоловік, іже скотину милує».
- Навіть уві сні ввижаються лини та карасі, за які «можна грошики лупить у городі», або що в нього кум віднімає гроші і уві сні, і наяву все для грошей, ради грошей, через гроші.
- Лізе в петлю, бо пропали гроші, вислизнула з рук земля Смоквинова, яку збирався придбати.
- Образ Калитки наскрізь сатиричний. Уже саме прізвище «Калитка» (гамак, шкіряна сумка для грошей) відповідає його суті користолобця, власника.

Копач Бонавентура.

Цитатна характеристика

- «Я, слава Богу, вік прожив, а й тріски чужої не взяв»;
- «Без науки, без струменту, без опиту, куди не повернися, нічого не зробиш»;
- «Тільки гляну, враз бачу»;
- «Я не люблю, знаєте, там всяких ніжностей: перин, подушок. Є сама — добре, а нема — кулак в голови, свиту послав, свитою укрився, заснув — мало журився, проснувся, встав- встрепенувся, шапку насунув та й далі посунув»;
- «Опит — великоє діло!»;
- «Мені тільки засісти, то я з маху напишу що завгодно... Хочеш — комедію, а хочеш — прошеніє, яке завгодно прошеніє і куди завгодно»;
- «Оцей раз, як не найду грошей, годі, кінець, амініь. Засяду десь і буду писать все, все одно гроші; я за год напишу стільки, що й на воза не забереш».

Характеристики образу.

Від початку до кінця комедії поруч із Калиткою глядач бачить ще одне породження капіталістичної тогочасної дійсності — копач Бонавентура, який не зумів пристосуватися до нових умов і доценту розорився. Копач теж хоче розбагатіти і вже не один рік марно шукає в землі скарбів. Бонавентура — цілковита

протилежність Калитці. Він жартівник, мрійник, людина непрактична в господарських справах, його не бентежить становище люмпена, а в якому він опинився, все більше опускаючись на соціальне дно. Копач живе у якомусь своєму світі, не зрозумілому для інших. Живе своїми мріями, його зовсім не бентежить те становище, в якому він опинився. Не дає йому спокою тільки один предмет — Боковенька. Бонавентурі здається, що саме там за одному йому зрозумілими прикметами він відшукає скарб. А викопані гроші він мріє витрати не на побутові потреби, а на мандрівку до Парижа. Він навіть вміє «балакати» по-французьки! Бонавентурі докоряють, що він тридцять літ шукає гроші, але й досі нічого нічого не знайшов, але копач велике значення надає тим речам, які він все-таки викопав: окам'янілому дереву, ступці мідній сковороді. Він усіх переконує, що ці предмети важливі для науки. Копач навіть одіслав їх одному професорові, що кургани розкопує. Копач — дуже щедра людина. Бажаним скарбом він поділився б з усіма, хто б його попросив. Тільки чесним шляхом мріє розбагатіти Бонавентура. Крім того, що герой багатий своєю мрією, він також багатий на всілякі жарти, дотепи та прислів'я. З повагою Бонавентура ставиться до науки, знає напам'ять всі вірші Шевченка, цитує «Енеїду» Котляревського.

В образі цього героя автор п'єси показав низи тогочасного суспільного ладу, що склалися з обіднілих, вкрай селян і розорених поміщиків, які не могли пристосуватися до існуючих умов.

Савка.

Цитатна характеристика героя:

- «Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани. Тільки ж де вони з ним познайомилися і як? От що цікаво!»;
- «Не журіться. Я зумію заховати, аби що»;
- «Буде здоров'я, будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюся, ніколи в світі не буду хотіти більше, ніж Бог дає»;
- «Пішов би до нього у саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луциперові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей»;

- «Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя!»;
- «Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик?»

Характеристики героя.

Савка — компаньйон Калитки, змучений бідністю селянин, який живе у боргах і не знає, як існувати далі. Доведений до відчаю, він згоден продати дияволу власну душу. Він навіть ходив на Івана Купала на роздоріжжя кликати Гната Безп'ятого! Аби тільки розбагатіти, наблизитися до «хазяїнів», придбати до рук ще шматочок. Адже, за його мораллю, «з грішми, сказано ж, і чорт не брат». Але в грошових справах немає ні братів, ні кумів: Калитка позичає Савці гроші не тільки під нечуваний процент, а ще, для певності, вимагає «запродажню запись на воли». Герой розмірковує про те, що, мабуть, сусідський поміщик Жолудь має «нечисті гроші», тобто, він вже скористався цією можливістю. Про людину, яка ставить на перше місце в житті багатство, можна впевнено сказати, що вона продає душу дияволу. Під час поділу грошей і Калитка, і Савка готові вбити один одного. Втім, коли справу провалено, коли Герасиму не дали накласти руки, Савка кається. І його покаяння — це справжнє покаяння людини-християнина.

Інші герої п'єси

Для яскравішого зображення Калитки драматург вводить у комедію ще кількох осіб: наймичку Мотрю — дівчину з глибокими почуттями, працювиту і розумну, змальовану в комедії з симпатією, а також постаті Калитчиних дружини і сина.

- «Параска — Калитці: «Бий, бодай тобі руки посохли! І замолodu з синяків не виходила; бий і на старість! У! Харциз — коняку жаліє, а жінку бить збирається»;
- «Роман про Мотрю: «Оце дівка! І я ж, здається, не з послідніх, а мало не впав. Оце робітниця, оце жінка — сама за косарем зв'яже!»;
- «Параска про Мотрю: «...я до неї привикла, вона до мене, дівка красива, здорова, зна всі порядки, коло птиці, коло свиней, коло корів — одне слово, хазяйка біля всього; в хаті, як в кімнаті, я вже нездужаю, а проти неї, скільки їх у нас не було

ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять не нахваляться»);

Коротка характеристика

Параска – дружина Герасима Калитки. Проста селянка, яка все життя тяжко працювала, але, на відміну від свого чоловіка, не стала рабинею грошей. Їй соромно за жадність і ненаситність Герасима. «Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви... Сором людям в очі дивитися!» Параска – любляча мати, яка хоче бачити свого сина щасливим поряд з доброю, люблячою дружиною. Такою вона бачить Мотрю, яку полюбила, як рідну. Вона категорично проти того, щоб син одружувався з Пузирівною, не потрібне матері багатство, адже вона розуміє, що щасливим він з нею не буде. Дізнавшись, що чоловік купив за п'ять тисяч папірців, вона не плаче за грішми, її непокоїть Герасим.

I. Карпенко-Карий в образі Параски показав типовий образ жінки-селянки, яка за довгі роки злиднів і тяжкої праці не втратила духовності, ширості, людяності, порядності.

Такою ж доброю, щирою, ніжною, люблячою, працелюбною показана у п'єсі і *Мотря*. Мотря горда, чесна дівка. І хоч щиро любить Романа, проте у їх стосунках не переступає меж установлених правил. Вона наймичка, за душею не має ні копійки, але має найбільший скарб, за який її полюбили Роман і його мати, - душу.

Роман – син Герасима Калитки. Гарний, здоровий, працьовитий, добрий і широкий парубок. Усією душею кохає Мотрю. Йому не потрібне багатство, тому про дочок Пузиря навіть слухати не хоче. Виріс серед селян, таких як сам, тому неприязнь Пузиря його ніяк не засмутила. Йому до них байдуже, адже поряд своя сім'я і кохана Мотря. Зміст життя Романа – бути щасливим у люблячій родині.

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Скласти твір-мініатюру (за варіантами)

1 варіант

«Яким я уявляю майбутнє Герасима Калитки?»

2 варіант

«Чи зможе Герасим Калитка змиритися «з такою потерєю?»»

V. Підсумок уроку

Учитель. Драма І. Карпенка-Карого не втрачає своєї актуальності і за наших часів, адже зараз ми зустрічаємо людей, для яких знецінилось одвічне та істинне, для яких гроші затьмарили все.

П'єса «Сто тисяч» є не тільки майстерною сатирою на тогочасні суспільні події, а й одвічним нагадуванням нам, що герасими калитки існують, їх багато і вони поміж нас, що потрібно пам'ятати про те справжнє й одвічне, що є в житті людини, про те, що має цінність завжди. Потрібно пам'ятати, що справжнім багатієм є не той, хто має вдосталь грошей, а той, хто має здоров'я, друзів, свободу, має можливість спілкуватися з рідними, жити чесно й просто, зростати духовно. Такі багатства неоціненні, вони коштують набагато більше, аніж «сто тисяч».

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності

VII. Домашнє завдання

Підготуватися до написання контрольного твору-роздуму за п'єсою

І. Карпенка-Карого «Сто тисяч»

Тема. М. Коцюбинський “Догорою ціною”. Пригодницький, романтичний сюжет повісті

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом М. Коцюбинського, з'ясувати особливості композиції, зміст вступу і I частини твору; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, удосконалювати навички аналізу сюжету та композиції повісті; виховувати інтерес до творчості М. Коцюбинського, історичного минулого рідного краю.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: мультимедійна презентація життєвого і творчого шляху М. Коцюбинського.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Що таке цінність? Назвіть кілька. Випишіть їх, зазначаючи найважливіші. Вмотивуйте свій вибір.

- Яким чином поняття “цінність”, “воля” пов’язані між собою?
- Згадайте з історії події, коли українці виборювали волю заради щасливого життя у рідному краю.- Хто такі кріпаки? Яких страждань вони зазнавали, перебуваючи у неволі?
- Чому боротьба за життя, волю — це одвічні проблеми людства?
- Який твір називається пригодницьким? Наведіть приклади.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні ми починаємо вивчення творчості надзвичайно цікавого письменника. Чим саме цікавого? Думаю, кожен із вас знайде свою відповідь на це запитання. Упродовж десятиліть творчість М. Коцюбинського хвилювала й продовжує хвилювати читачів. У чому ж секрет популярності його творів? По-перше, у тому, що звертався він до своїх читачів зі зрозумілими для всіх проблемами. По-друге, його герої завжди живуть серед нас і часто нас самих хвилює те, що тривожило їхні душі майже сто років тому. По-третє, у тому, що автор мав своєрідний індивідуальний стиль і не боявся звернутися до нових літературних напрямів. Отже, вирушаємо у подорож шляхами життя і творчості М. Коцюбинського.

2. Життя і творчість М. Коцюбинського (повідомлення учнів)

Глибоким зором і пером тонким

Він слугував народові своєму,

Палаючи душею разом з ним...

М. Рильський

Повідомлення № 1. Родина Коцюбинських. Дитинство Михайла.

Народився Михайло Коцюбинський 17 вересня 1864 року у місті Вінниці, в родині дрібного службовця. Дитячі роки письменника проходили, як він сам писав, “дуже щасливо, в атмосфері теплих сердечних відносин”, хоч бідність ніколи не залишала родину. Його батько Михайло Матвійович, був людиною доброю, чесною,

“з вічними фантазіями, які ніколи не здійснилися”, не терпів підлабузництва і навіть конфліктував з начальством. Йому частенько доводилось міняти роботу, а сім’я змушена була переїжджати слідом за ним з місця на місце. Згодом у своїй автобіографії письменник згадуватиме, що до дев’яти років він перебував у Вінниці, а потім довгий час довелося жити “то на селі, то знов у місті, все на тій же багатій природою, теплім прекраснім Поділлі”. Своїм вихованням Коцюбинський зобов’язаний матері. Походженням вона була з молдавського роду Абазів. Мати письменника, Ликера Максимівна, була на одинадцять років молодша за батька. Заміж вона вийшла всупереч волі своїх батьків (бо Михайло Матвійович був вдівцем з двома дітьми). З особливою теплотою згадував її Коцюбинський: “Мати...з тонкою і глибокою душевною організацією, добра, надзвичайно любляча, здатна на самопожертву, особливо для мене, якого дуже любить. Має добрий смак, благородні погляди, любить літературу... Я ріс під впливом матері, до якої завжди був ближчим, ніж до батька. Всі кажуть, що ми подібні до себе не тільки з обличчя, але й характером і уподобаннями”. Спочатку родина жила заможнo. Коцюбинські мали свою хату (материн посаг), садок, город. Малого Михайлика доглядала сільська жінка Хима, саме від неї хлопець почув українську народну пісню, казку. А ще, як згадував Михайло Михайлович, любив ходити на ярмарки і слухати лірників. Розповіді й народні пісні сліпого діда Купріяна, який певний час мешкав у Коцюбинських, хвилювали чутливе серце хлопчини. Тому не дивно, що одного разу з підсвідомості виринув той нестримний полум’яний потяг до українського художнього слова, який не згасав уже ніколи до самого кінця його життя. У дитинстві Михайлика любили всі, навіть нерідні сестри, з якими він охоче грався і до яких ставився з приязню і добротою. В години дозвілля діти (їх було шестеро) під керівництвом матері любили ставити вистави, інсценізувати народні пісні. Мандруючи із сім’єю по селах і містах Поділля, Коцюбинський спостерігав нужденне селянське життя, бачив кривди, які чинили бідним людям царські чиновники та багатії. Змалку він полюбив чудову природу Поділля. Враження дитинства на все життя залишили глибокий слід у свідомості майбутнього письменника.

Повідомлення № 2. Роки навчання Михайла Михайловича.

Коли сім'я переїхала в м. Бар, Михайлик пішов у школу. Вчився він добре, був серйозним не на свої роки, але в дитячих іграх і витівках був хорошим компаньйоном. Улюбленець матері і пестун родини, на дванадцятому році Михайлик був змушений вперше відірватися від рідної домівки. Закінчивши дворічну народну школу в м. Барі, де вони жили, хлопець їде в Шаргород, щоб продовжити навчання в духовній семінарії — бурсі. Михайло Коцюбинський народився в той лиховісний час, коли офіційною мовою на Україні була російська. У сім'ї Коцюбинських теж розмовляли російською. Українську мову хлопчик вивчив від челяді. «Занедужавши на дев'ятому році на запалення в легенях,— писав пізніше митець в автобіографії,— я в гарячці почав говорити по-українському, чим немало здивував батьків». Після цього випадку хлопчик сам почав складати українські пісні на віршець народних.

З-поміж інших сільських поповичів Михайло відрізнявся не лише зовнішнім виглядом, начитаністю, а й відразую до брехні, доносів, які були поширені серед бурсаків. На вечорах він декламував Шевченка, у вільний час захоплювався малюванням (малював тушшю). На канікулах хлопець багато читає, відчуває нестримний потяг до пера. Та й взагалі вплив книги на письменника важко оцінити, адже все в житті він досяг завдяки самоосвіті.

Змалку Михайлик був хворобливим, млявим. Тому й у бурсі, як і вдома, книжці віддавав перевагу над дитячими пустощами. Вчився добре, образи вмів зносити мовчки, користувався повагою у товаришів. Одного разу в учительській, як згадував родич Коцюбинського, який працював у цій же бурсі помічником наглядача, сталася така розмова. В кімнату ввійшов учитель російської мови із стосом зошитів. Він тільки-но закінчив перевіряти твори бурсаків на тему “Як відбуваються різдвяні свята в моїй сім'ї”, і, вибравши роботу Михайлика, не міг стримати захоплення. “Будемо мати свого літератора!” — з гордістю показав він і почав читати твір уголос. Дослухавши до кінця, хтось з учителів вихопився із скептичним зауваженням: “Справді написано гарною мовою та й думка є, але

навряд чи другокласник написав це сам. Мабуть, запозичив у когось і зміст і форму”. Учитель російської, який добре знав Михайлика, не погоджувався.

“Ні, панове,— відстоював він свого вихованця,— це майбутній письменник, майбутній поет. Щоправда в нього ще слабке уявлення про справжню красу слова, але яке природне чуття художньої форми”. У ці пророчі слова тоді не всі повірили.

В 11 років, сім'я тоді мешкала в якомусь селі, хлопчина по-дитячому сильно закохався в шістнадцятирічну дівчину, яка не звертала на нього найменшої уваги. Поклавши будь-що стати великою людиною і тим завоювати серце своєї коханої, він накинувся на книжки. Михайлові пощастило натрапити на гарну бібліотеку, яка належала місцевому священику — людині розумній і, як на свій час, прогресивній. Невідомо, чи вдалося Михайлу справити враження на дівчину почерпнутими з книжок думками, але цілком зрозуміло, що прочитані тоді твори відіграли велику роль у його житті. Цими книжками були безсмертні «Кобзар» Т. Шевченка і твори Марка Вовчка. Саме вони, як потім згадував М. Коцюбинський, остаточно направили його на український шлях.

Після закінчення Шаргородської духовної школи Коцюбинський їде у Кам'янець-Подільський і вступає до семінарії, але через важкі матеріальні умови сім'ї вчитися йому не довелося.

Повідомлення № 3. Доросле життя письменника, його зв'язок з подільськими народовольцями.

У якийсь рік-два Коцюбинський раптом швидко подорослішав. Він ще більше замкнувся в собі. Спричинилися до цього дві сумні події. На сім'ю Михайла Михайловича навалюються нещастя. Сліпне мати, батько втрачає посаду і вже ніколи не зможе дістати путящої роботи, щоб забезпечити сім'ю. Родина повертається у Вінницю. Щоб мати гроші на переїзд, змушені були продати частину майна. Та й тут було не легше. Коцюбинські не мали змогу пригостити гостей навіть чаєм. Михайло став основним годувальником у сім'ї. Він дає приватні уроки, але заробітки були мізерними.

Друга подія — «політичний прогрес», як гучно назвав Коцюбинський невеличку пригоду — сутичку з поліцією, яка справила на нього, очевидно,

неабияке враження і поклала початок постійних зіткнень з цим департаментом. У 1880 р. Михайло Михайлович закінчує духовне училище і відправляється в Кам'янець-Подільський (1881 р.), мабуть, маючи намір вступити до університету. Мрія ця не здійснилася через матеріальні нестатки — треба було допомагати родині. За зв'язки з організацією “Народна воля” Коцюбинський притягнувся до судової відповідальності, за письменником був установлений негласний нагляд, який не знімався до самої його смерті.

Повідомлення № 4. М. Коцюбинський серед народу.

У 1891 р. Михайло Михайлович склав іспит на народного вчителя і став учителювати по селах. Його завжди можна було побачити там, де збиралися люди: біля криниці, біля ставка, у полі. Він був приємним співрозмовником, добрим порадником. Потім понад п'ять років письменник працював у філоксерній комісії, яка вела боротьбу з виноградними шкідниками в Бессарабії та в Криму. Нові враження послужили матеріалом для майбутніх творів. Робота в філоксерній комісії позначилася на його здоров'ї, і М. Коцюбинському доводилося лікуватися за межами України, зокрема в Італії, на острові Капрі. Тут він познайомився з відомим російським письменником Максимом Горьким. Часто бував у селі Криворівня на Прикарпатті, де зустрічався з І. Франком, Лесею Українкою, В. Стефаником. Відомо, що М. Коцюбинський був закоханий у квіти. Його щира любов до України допомагала відчувати запах чебрецю навіть там, де його не було. Одного разу під час чергової поїздки під білою стіною рибальської хати письменник побачив блідо-рожеві мальви. Обличчя його засяяло усмішкою, і, скинувши перед квітами капелюха, Михайло Михайлович сказав: “Здоровенькі були! Як вам живеться на чужині?”. А на одній вечірці його назвали соняхом, на що він відповів: “Дійсно, я сонях. Люблю сонячне повітря і, як сонях, тягнувся до сонця!”. “Сонцелюб, сонцепоклонник” — так називали письменника.

Повідомлення № 5. Останні роки, смерть письменника.

На початку 1912 року Михайло Михайлович захворів. Важкі умови життя, виснажлива праця, бідність підірвали його здоров'я. 25 квітня 1913 року письменник помер. Поховано Коцюбинського в Чернігові на Болдиній горі, його

улюбленому місці відпочинку. Похорон Коцюбинського перетворився в народну демонстрацію, хоч поліція і церква намагалися зірвати її. Твори Коцюбинського ще за його життя були широко відомі як на Україні, так і за її межами. Вони неодноразово видавалися українською, польською, чеською, молдавською, шведською, німецькою, французькою та іншими мовами. У містах Вінниці і Чернігові відкрито музеї М. М. Коцюбинського, його іменем названо один з районів Чернігівської області, школи, бібліотеки, вулиці. Герої Коцюбинського промовляють до нас з екрана, вона продовжують жити й сьогодні. Вони хвилюють наших сучасників глибиною переживань, гостротою почуттів, складністю в підході до розв'язання тих проблем, які висунула перед ними історія.

3. Робота над твором М. Коцюбинського “Дорогою ціною”

3.1. Історичний матеріал, що зумовив написання твору “Дорогою ціною”.

Одним із секретів твору є його час. Час незвичайний. Події укладаються в невеличкі межі кількох тижнів, але за своїм змістом твір охоплює великий історичний відрізок — близько двох століть. Відкриваючи кожен нову часову площину, відображену у творі, читач усе глибше проникає в історію українського народу, її славетні й трагічні сторінки. Твір “Дорогою ціною” написаний у 1901 р. і надрукований у 1902 р.

Тому не випадково М. Коцюбинський з першого ж речення (“Діялося се в тридцятих роках минулого століття”) налаштовує читача на те, що розповідь ітиме про минувшину. Що ж вимальовується на цьому живописному полотні? Початок ХІХ ст. позначений небувалим зростанням антикріпосницької, антифеодальної боротьби. Кріпаки і селяни, які віками страждали від надзвичайних економічних і політичних утисків, починають піднімати голову, протестуючи проти існуючих умов життя. Антикріпосницькі протести селян виявлялися в різних формах. Кріпаки спалювали садиби панів, псували знаряддя праці, вбивали панів, їх управителів, відмовлялися відробляти панові, навіть виступали із зброєю проти царських військ. Це був час Устима Кармалюка. Це була велика битва, що наближувала скасування кріпацтва, що й сталося в 1861 р. Однією з форм протесту проти кріпаччини була втеча від свого пана. На початку ХІХ ст. це явище набуло масового характеру. Так,

тільки в Київській губернії на березень 1816 р. налічувалось 25 тисяч селян-утікачів, які ховалися на території Донського та Чорноморського війська. В результаті таких утеч у деяких селах кількість кріпаків зменшилась удвічі, а то й більше. Царський уряд вживав усіх заходів для розшуку втікачів і жорстоко карав їх. Упійманим бунтівникам призначали від 1000 до 12000 ударів шпіцрутенами. Більшість не витримувала і гинула. А того, хто вижив, могла чекати ще й Сибір. Тільки в 1822–1833 рр. за втечу було заарештовано і вислано в Сибір 12428 чоловік. Саме про такі події і розповідає М. Коцюбинський у творі “Дорогою ціною”, отже, вони мають історичний ґрунт. Є у творі ще одна часова площина. І про неї письменник також говорить у вступній частині: “Ще недавно, вмившись в Умані власною кров’ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа”. Мова йде, безперечно, про героїчну сторінку визвольної боротьби українського народу — Коліївщину.

У 70-х рр. XVIII ст. значна частина України перебувала під владою Речі Посполитої. Кордон Польщі доходив до Києва. Невдоволене подвійним — національним і соціальним — гнітом селянство піднімалося на повстання і виступало проти польсько-шляхетського уряду. Протест проти національної і феодальної неволі об’єднував селян у гайдамацькі загони. Повстання гайдамаків, яке налякало і царський уряд, було придушене в 1798 р. У селі Кодня на Волині, про яке згадує М. Коцюбинський у творі, розміщувався спеціальний суд, що засудив на смерть сотні гайдамаків. Згадуючи дитинство, Остап уявляє січових емісарів, що приїжджали до діда вербувати нові гайдамацькі загони. Пам’ять про Коліївщину надихає Остапа і на втечу від пана, і на подолання тих перешкод, які виникають на його шляху.

Чому ж письменник у 1901–1902 рр. звертається до подій столітньої і двохсотлітньої давності? Наближалися грізні роки першої російської революції 1905–1907 рр. Поширювалися селянські повстання за землю, за волю. У вихорі цих історичних подій знов оживали спогади про героїчну минувшину — Коліївщину, гайдамаччину, коли селянам, хоч і ненадовго вдалося здобути собі волю. Дорогою

ціною діставалась вона. Саме цією назвою твору М. Коцюбинський наголошує на тому, що боротьба за соціальну справедливість ніколи не була легкою.

3.2. Аналіз повісті.

Тема: зображення героїчної боротьби українського народу проти кріпацтва, непереможного прагнення селян-кріпаків до вільного життя.

Ідея: оспівування волелюбності українського трудового народу, утвердження непримиренності інтересів багатих і бідних, заклик здобувати волю, хоча б і дорогою ціною.

Жанр. Письменник романтизує своїх героїв, їхні пригоди. І водночас вони виглядають цілком достовірними, правдивими. Досягає цього він за рахунок реалістичної передачі психології персонажів. Тонке відображення

М. Коцюбинського почуттів героїв робить твір глибоко психологічним. Значні історично-часові межі, насиченість подіями, охоплення чималого відрізка життя героя дають підставу відносити твір до жанру повісті.

Композиція.

«Дорогою ціною» має особливу побудову. У коротенькому вступі письменник характеризує суспільно-політичне життя на Україні в 30-х роках ХІХ століття, коли розгортаються події, змальовані в повісті, а також згадує про ще давніші події з історії боротьби українського народу за свободу і незалежність. Коцюбинський висловлює свій погляд на життя народу як на «віковічну боротьбу двох станів, панського і мужичого».

Вступ до оповідання допомагає нам краще зрозуміти ідею твору. Далі в п'яти частинах твору послідовно розгортаються події. В заключній частині письменник показує самотнє життя уже старого Остапа через багато років після смерті Соломії. Вступ і закінчення, таким чином, є ніби своєрідною історичною рамкою, що охоплює зображені в творі події.

Експозиція-вступ. Це ніби заспів, який потім конкретизується в типових людських долях, образах, подіях, пейзажах тощо. У вступі твору Коцюбинський розповідає про підневільне рабське життя селян-кріпаків, їх самовіддану боротьбу за волю, знайомить нас з формами цієї боротьби (втеча від панів на вільні степи Дунаю), з

місцем дії. Вступ повісті «Дорогою ціною» показує читачеві середовище, в якому формувалися герої твору, психологічно готує читача до вчинків Остапа і Соломії.

Зав'язка: втеча Остапа від пана і панщини як наслідок конфлікту між кріпаком і паном (пан хоче покарати героя за бунтарство, Остап вирішує втекти).

Розвиток дії: наступний епізод — злигодні героїв твору під час втечі, сутички з прикордонною вартою, турецькою поліцією.

Кульмінація: Соломія вирішує силою звільнити Остапа з-під з турецької варти. Сутичка з турецькою вартою.

Розв'язка: загибель Соломії, що завершує розвиток конфлікту в боротьбі героїв за волю.

Епілог: пройшло багато років після загибелі Соломії. Старий уже Остап згадує все своє життя.

Проблематика твору.

- соціальної нерівності;
- експлуатації селян-кріпаків;
- волі та можливостей її здобуття;
- життєвих цінностей
- кохання і вірності;

Робота над змістом повісті.

Вступ.

- В яку історичну епоху відбувалися події у творі? (*«Діялось се в тридцятих роках минулого століття...»*).

- Яким чином письменник намагається на прикладі уярмленої худоби відтворити життя народу в часи кріпаччини? (*«То не віл був у ярмі... Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвищав ногами і наставляв роги...»*)

- Що свідчить про готовність народу піднятися на боротьбу з гнобителями? (*«Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні від вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру»*)

- Як молодь сприймала розповідь старшого покоління про героїчне минуле? («*Старше покоління... людей людьми.*»)- Яким чином люди намагалися здобути собі волю? («*...Тікало від пана... з кіллями та вилами...*»)
- Як пани ставились до того, що від них тікали кріпаки? («*Власники душ... хоч пан переміг*»)
- В якій боротьбі пани отримали перемогу над повстанцями? («*Ще недавно... на живий робочий інвентар — хлопа*»)
- Як хлоп рятував себе від панщини? («*Хлоп протестував, хлоп тікав... все миле його серцю*»)
- Що робилося панами для повернення біглих хлопів? («*Але й там далеко рідних осель, постигала його панська рука.*»)
- Які покарання відбувалися над тими, хто тікав від пана, а потім був спійманим? («*Лиха доля чекала втікача:... на панщину...*»)- Чим автор пояснив назву твору? («*...Дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягати кістками на вічний спочинок...*»)
- Хто є головним героєм вступу? До чого від прагне?

I частина.

- Про яке своє рішення Остап повідомив Соломію?
- Як Соломія зреагувала на рішення Остапа?
- Через що виник гвалт у панському маєтку?
- Чим пан намагався пригрозити Остапу?
- Яким чином панночка реагувала на бунтарський характер кріпаків?
- Якої думки був Остап про байдужість народу до своєї тяжкої долі?
- Що відчували головні герої твору в останню мить перед розставанням?
- Чому, на ваш погляд, Остап залишаючи своє рідне село, зупинився і озирнувся на нього?
- З приводу чого герой жалкував, покидаючи рідне село?
- Що саме зі свого дитинства згадав Остап?
- Чи був збентежений Остап, згадуючи про кріпацьке життя?
- Яке значення на формування Остапа мав його дід?

- Чим була зумовлена втеча героя?
- Які відчуття охопили Остапа, коли він далі й далі відходив від рідного села?
- Якими були попередні уявлення героя про козацтво під час втечі?
- Над чим розмірковував Остап, побачивши, що його хтось наздоганяє?
- Опишіть Соломію, яка своєю зовнішністю нагадувала чоловіка.
- Чим пояснила Соломія про своє рішення тікати разом з коханим?
- З приводу чого парубок висміяв свою кохану?
- Через що Соломія вирішує відрізати волосся? Як вона це сприйняла?

V. Закріплення вивченого матеріалу *Проведення тестового опитування*

Вступ

1. З якою сільськогосподарською худобою порівнюється неволя народу:
  - а) волон; б) туром; в) конем; г) биком.
2. «Діялося це в тридцятих роках»
  - а) ХУІІІ ст.; б) ХІХ ст.; в) ХУІ ст.; г) ХУІІ ст.
3. Народ намагався боротися з панами якщо не зброєю, то:
  - а) сокирами; б) кілками та вилами; в) лопатами; г) ножами.
4. Боротьбу двох станів — панського і мужичого М. Коцюбинський називає:
  - а) жорстокою; б) хронічною; в) масовою; г) одвічною.
5. Чого не робилося панами з тими холопами, яких було спіймано за їх втечу?
  - а) Оддано в рекрути; б) заслано на Сибір; в) катовано канчуками; г) вішано на центральній площі.
6. На півдні якої країни «стояло військо і заслонило волю»?
  - а) Румунії; б) Росії; в) Бессарабії; г) Угорщини.

I частина

1. Як незадоволений пан за поведінку і прагнення Остапа до волі, називав кріпака:
  - а) скаженим; б) лихущим; в) підступним; г) гайдамакою.
2. За що Остап засуджує простий люд? Бо покріпачений народ:
  - а) не прагне отримати хоча б початкову освіту; б) байдуже ставиться до власної долі; в) виявив бажання потрапити на протилежний берег Дунаю; г) не слідкує за

власною зовнішністю.3. Де відбувалося розтавання Остапа з коханою? а) У хаті старого лірника; б) край лісу; в) під вербами у ставка; г) біля панського колодязя.

4. Від чого застерігає Соломія коханого, коли той ось-ось вирушить у подорож?

а) Небезпечних вовків у лісі; б) розмовляти з будь-ким; в) багато не пити холодної води; г) не йти селом.

5. Про кого хвилювався Остап, щоб йому «нічого не сталося через його»?

а) Соломію; б) дідуся; в) матір; г) батька.

6. Остапові зробилося весело і легко, «він почувався»

а) в безпеці; б) в обіймах Соломії; в) в човні посеред Дунаю; г) на волі.

VI. Підсумок уроку

Учитель. Ми перегорну перші сторінки повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною».

- Якими постали перед вами герої твору?

Остап і Соломія – закохані романтики, які прагнуть стати вільними. Вихований на розповідях дідуся про гетьманщину, про повстання і волю, Остап намагається підняти народ на боротьбу, але не знаходить підтримки і накликає на себе гнів пана. Та його нескорена душа не буде терпіти, і Остап кидається к вир пригод у пошуках волі. Така зав'язка пригодницької романтичної повісті М. коцюбинського «Дорогою ціною».

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання Прочитати II й III частини твору, скласти до них план.

Тема. М. Коцюбинський “Дорогою ціною”. Проблема волі людини та можливості її здобуття

Мета: продовжити знайомити школярів з ідейно-художнім змістом “Дорогою ціною” (II, III частини); на прикладі героїв твору з’ясовувати розв’язання проблеми волі людини та можливості її здобуття; розвивати навички роботи з текстом епічного твору; усне мовлення, логічне мислення, вміння робити власні висновки, аналізуючи вчинки героїв; виховувати повагу до краси глибокого почуття кохання, мужності, сили волі як рис характеру, що необхідні для боротьби зі злом.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет М. Коцюбинського, текст твору, кольорові ілюстрації до оповідання.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Складання плану до II та III частин твору

Орієнтовний план:

II частина “Переправа”

1. Темна осіння ніч
2. Чекання переправи
3. З’явлення човна
4. Козацькі вартові
5. У млині Якіма
6. Переїзд
7. Поранення Остапа
8. Думки і бажання героя

III частина “У плавнях”

1. Втеча від варти
2. Перев’язування рани
3. Соломія шукає шляху
4. Плавні
5. Пожежа у плавнях
6. Марення Остапа
7. Остап віч-на-віч із вовком

III. Актуалізація опорних знань

1. Літературний диктант “Життя і творчість М. Коцюбинського”

1. Рік і місто народження Михайла Коцюбинського.
2. Своїм вихованням М. Коцюбинський завдячував...
3. Де навчався майбутній письменник?
4. Заняття Михайлика, яким він захоплювався у позашкільний час.
5. У скільки років почав писати пісні та вірші?
6. Через що М. Коцюбинському не довелося навчатися у Кам’янець-Подільській семінарії?
7. За що Михайла Михайловича було заарештовано? (За зв’язок із народовольцями)
8. Ким працював М. Коцюбинський?
9. Які твори стали літературним дебютом письменника?

10. Місця, де жив письменник.

11. Коли помер, де похований М. Коцюбинський?

12. Кому належить фраза: “Коцюбинський розширив обрій української повісті”? (*І. Франку*)

Яка проблема, що порушується у творі, є головною, вирішальною? Чим це зумовлено?

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

1. Вступне слово вчителя

Повість «Дорогою ціною» — один із найкращих творів Коцюбинського. Художник слова розкрив правдиві картини підневільного життя кріпаків, їх нестримне прагнення до волі. Письменник у творі оспівує волелюбність українського трудового народу, закликає здобувати її, хоча б і дорогою ціною. Твір написаний у 1901 році, коли в країні пожвавився революційний рух і боротьба за волю розгорнулася з новою силою. Героїчні події минулого, до яких звернувся письменник, пробуджували в його душі сучасників приспані прагнення до волі. Повість «Дорогою ціною» М. Коцюбинського захоплює напруженим і цікавим сюжетом, героїчним характером і духовною красою його героїв. А ще — вмілим показом однієї з форм боротьби кріпаків за волю та незалежність — втечі від панів.

Своїм твором письменник прославив бунтарський дух українського народу, який ніколи не хотів бути робочою худобою для панів. Українське селянство, за словами автора, готове було дорогою ціною заплатити за волю. Воно не запліснявіло в неволі, не втратило живої душі, сподівалося на визволення. Мрія про волю передавалась із покоління в покоління, опоетизовувалась у народних піснях, закликала до втечі від панів у ті місця, “де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — полягти кістками на вічний спочинок”.

Отже, поговоримо про волелюбний характер українців, героїв твору “Дорогою ціною”.

2. Опрацювання проблеми волі людини та можливість її здобуття у творі «Дорогою ціною» М. Коцюбинського.

2.1. Бесіда за питаннями.

- Що ви розумієте під словом «воля»?
- За яких умов сучасні люди можуть бути позбавленими волі?
- Чи можна вважати слова «неволя» та «уярмлення» синонімами? Доведіть власну думку.
- Хто у творі символізує кріпаччину?
- Через що воля для героїв повісті має дорогу ціну?

2.2. Опрацювання ідейно-художнього змісту повісті

II частина

- У яких умовах переховувалися втікачі?
- Чого вони очікували?
- Хто були ті, хто вирішив тікати з України?
- Що зазначив автор повісті про Івана, характеризуючи його?
- Яких труднощів зазнавали втікачі, вибираючись?
- Яким був небезпечним шлях із провалля до річки? («Треба було перейти рівне, незаросле й не закрите нічим місце, щоб опинитися в комишах...»)
- Яке рішення приймають Остап і Соломія, після Остапової розвідки?
- Який план пропонує мірошник Яким, намагаючись допомогти втікачам?
- Зачитайте опис, як Остап із Соломією несли пліт? Що додає їм сили?
- Через що обурився Остап, коли він із Соломією здійснили переправу?

III частина

- Як поводитися Соломія, коли козацька куля влучила в Остапа?
- Яке почуття охопило Соломію, коли вона зрозуміла, що Остап поранений?
- Де здобула Соломія води для пораненого коханого?
- Що вирішила зробити Соломія, коли відчула безвихідність становища, в якому вона перебувала з Остапом?
- За що дорікала себе Соломія? Що вона відчула, заблукавши в комишах озерця?
- Які почуття охопили Соломію, коли вона зрозуміла, що заблукала?
- Чому Соломія, не знайшовши Остап, заплакала?
- У чому ж виявилася цілеспрямованість Соломії?

- Про що думав Остап, лежачи у комишах?
- Як Остап сприйняв появу біля себе вовка?
- Яким чином герой намагався захиститися від живого звіра? Як при цьому поведився вовк?
- Про які слова Котигорошка щодо смерті згадував Остап?
- Як герой ставиться до своєї смерті?
- Якою була радість Остапа, коли почув над собою голос коханої?

2.3. Значення поняття «воля» для розуміння ідейного змісту повісті.

Учитель.

Чарівним називає письменник слово «воля». Це слово, що передавало найпозитивнішу мрію народу, розпалювало кров і в Остапа.

Знайдіть цитати, які підтверджують прагнення Остапа здобути волю навіть і дорогою ціною.

Цитатний матеріал.

- «Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру»;
- «Пісня волі, споетизованої, може в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, сковалих на людей людьми»;
- «Хлоп протестував, тікав на вільні земля, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його серцю»;
- «...по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю...»
- «Ех, піду, де воля, де інші люди...»;
- «Воля, воля, воля! Се чарівне слово, споетизоване дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення»;
- «Він (Остап) почувся на волі. Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилася по всіх жилах, запрохалась на волю...»

VI. Закріплення опрацьованого матеріалу

Проведення тестового опитування

II частина

1. Про що автор повісті зазначає: «У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розливалось з пільми»?

а) Ліс; б) Чорне море; в) левада; г) Дунай.

2. Переховуючись у яругах, втікачі очікували:

а) румунів; б) перевозчиків; в) козаків; г) коли буде дощ.

3. Чому втікачі, переховуючись, раптом погасили вогнище?

а) вже добре зігрілись; б) напекли картоплі;
в) почули кінський тупіт; г) хтось чужий кричав у темряві.

4. Тікаючи з неволі, Іван у дорозі пристав до Остапа через те, що вони:

а) були з одного повіту; б) разом колись збирали панський урожай;
в) мали спільних родичів; г) знали один одного ще з дитинства.

5. Якою була причина того, що Іван вирішив залишити рідне село?

а) Не хотів працювати на пана; б) від голоду;
в) через свою жінку; г) виявив бажання вирушити на пошуки кращого життя.

6. Тікаючи від охорони, Остап із Соломією нагадували: а) сполоханих птахів;

б) тварин, яких цькували собаками; в) листячко, що тріпотіло від сильного вітру;
г) тремтіння людей перед бурею.

7. Що робили Остап із Соломією для того, щоб переправитися через річку?

а) латали свій одяг; б) готували зброю;
в) майстрували пліт; г) ремонтували човен.

III частина

1. Вирушаючи на пошуки людей, Соломія залишила Остапа:

а) коло озерця; б) біля вогнища; в) на плоті; г) у лісі.

2. Через що Соломія вимушена була вернутися до Остапа, розпочавши пошуки людей? Бо:

а) забула взяти гроші; б) необхідно було зробити перев'язку пораненому коханому; в) не позначила своєї дороги назад; г) почула чийсь стогін.

3. Яких диких тварин Соломія не бачила, рухаючись через комиші озерця?

а) гусей; б) кабанів; в) гадюк; г) вужів.

4. Що було єдиною зброєю в Остапа у боротьбі з вовком:

а) ніж; б) палиця; в) вода; г) вогонь.

5. Що відчув Остап, почувши Соломіїн голос: а) то ангели спустились з неба;

б) радість і полегшення; в) тугу і розчарування; г) байдужість.

VII. Підсумок уроку

Бесіда.

1. Як ви вважаєте, через що автор повісті ототожнює смерть втікачів у сирому багні чи вдома в неволі? Наведіть переконливі аргументи.

2. Прокоментуйте, що мав на увазі Остап, висловлюючись: «Бодай ти запалась, треклята країно, з твоїми порядками»? Чим викликано таке обурення?

3. Поясніть, чим була воля для Остапа на прикладі його монологу про свою смерть?

Слово учителя.

У 30-х роках минулого століття в Україні посилюються протести кріпаків та селян проти жахливих умов життя. Вони спалювали садиби панів, вбивали своїх господарів, їхніх управителів, навіть виступали зі зброєю проти царських військ. Це був час Устима Кармелюка. Це була Велика битва, що наближала скасування кріпосництва. Саме про цей складний період розповідає у своїй повісті М. Коцюбинський, життя якого було пов'язане з селянством.

Однією з форм протесту проти кріпаччини була втеча від пана, і саме на початку ХХ століття це явище набуло масового характеру. Герой утікає на вільні землі. Дорогою ціною здобувалася воля, право на щасливе життя, саме на цьому і наголошує письменник у своєму талановитому творі.

М. Коцюбинський своїм твором прославляє бунтарський дух українського народу, який ніколи не хотів бути робочою худобою для панів. Українське селянство, за словами автора, готове було дорогою ціною заплатити за волю. Воно не заплісніло в неволі, не втратило живої душі, сподівалося на визволення. Мрія про

волю передавалася із покоління в покоління, опоетизовувалася у народних піснях, кликала до втечі від панів у ті місця, «...де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок». Незважаючи на труднощі і поневіряння Остап зберіг любов до волі. Ліричний герой твору — волелюбне українське селянство, що «що тікало од пана і панщини», що не заплісніло в неволі, втратило ще живої душі». Головна мрія його життя — бажана воля мрія передавалася з покоління в покоління, поетизувалася в піснях («Гей, там за Дунаєм»), закликала до рішучих дій, зокрема до втечі в ті місця, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

IX. Домашнє завдання

Прочитати IV і V частини повісті, зібрати цитати до характеристики образів Остапа і Соломії (обов'язкове). Намалювати малюнок «Яким я уявляю героя (героїню) твору» (за вибором).

Тема. М. Коцюбинський. “Дорогою ціною”. Протест Остапа і Соломії проти кріпосницької наруги, будь якого насильства над людиною

Мета: охарактеризувати образи головних героїв твору (Остапа, Соломії), дослідити, як випробування гартують характер людини, як відбувається боротьба проти будь-якого насилля над людиною; вчити восьмикласників осмислювати вчинки персонажів, визначати типові та індивідуальні риси, розвивати вміння робити власні висновки, аналізувати вчинки героїв; виховувати волелюбність мужність, винахідливість, зневажливе ставлення до жорстокості і зла.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Коцюбинського, текст твору, учнівські малюнки “Яким я уявляю героя (героїню) твору”.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

1. Огляд-конкурс малюнків школярів на тему “Яким я уявляю героя (героїню) твору М. Коцюбинського “Дорогою ціною”. Визначення переможців конкурсу.

III. Актуалізація опорних знань.

Вікторина “Пізнай героя за його висловлюванням”

- “Втечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились...” (Остап)
- “Бунтар... гайдамака! Він мені людей баламутить!” (Пан)
- “...Тікаймо звідси, бо ті хлопці заб’ють нас, як мого дідуся в Умані”. (Панночка)
- “Ну, хай тебе боронить і хова од лихого мати божа... Прощай!” (Соломія)
- “Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що...” (Остап)
- “З живого шкуру здеру, чисто оббілюю... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...” (Пан)
- “За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?” (Соломія)
- “Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Вже ж за тобою, хоч серцеві легше буде...” (Соломія)
- “Шукай тепер, пане, парубка з молодницею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали”. (Соломія)
- “Хіба я боюся смерті? Сохрани боже!.. Пошли, господи, й завтра. Раз вмирати — не двічі. Вмер — і край, більш не встанеш”. (Іван)
- “Бодай ти, запалася, треклята країно, з твоїми порядками!..” (Остап)
- “Як живий буду, землю оратиму, рибальством житиму... все ж краще на волі, ніж під паном...” (Остап)

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

1. Вступне слово вчителя

М. Коцюбинський на основі глибокого вивчення життя кріпаків початку ХХ ст. за допомогою творчої уяви написав захоплюючу повість “Дорогою ціною”. У ній письменник показав протест проти кріпосництва, який виявився у втечі кріпаків за Дунай у пошуках кращої долі. Події, імена, думки і поведінка героїв та подробиці

їхньої втечі — вимисел письменника. Разом з тим усі події та герої правдиві, типові. Типовість у цьому творі виявляється в реалістичному змалюванні життєвих фактів і характерів кріпаків першої половини XIX ст., які письменник подав узагальнено. Втілені вони в індивідуальних людських долях Соломії і Остапа — привабливих героїв, які діють у конкретних історичних обставинах. Тому сьогодні на уроці ви охарактеризуєте живі образи Остапа і Соломії, розкриваючи красу їхньої душі, благородство прагнень до волі, героїчний характер тощо.

2. Опрацювання ідейно-художнього змісту повісті

IУ частина

- Як склалася подальша доля Остапа і Соломії?
- Яким був циганський виселок? Опишіть його за допомогою тексту повісті. - Про що попросила Соломія циган? Як це її характеризує?
- З яким натхненням доглядала стара циганка Остапа?
- Чим було викликано незадоволення молоді Маріуци до Остапа?
- Чим займалися цигани?
- Про що згадував Остап, слухаючи циганську музику і дивлячись на їх танці?
- Що сталося з циганами й Остапом?

V частина

- За яких обставин Соломія зустрілась з Котигорошком?
- Що побачила Соломія, прийшовши з Іваном до циганської хати з базару?
- Яку неприємну звістку отримала Соломія від поліцейського?
- Яким чином Соломія вирішила визволити Остапа з ув'язнення?
- Що спостерігала Соломія рано-вранці біля річки?
- Про що були останні думки Соломії перед смертю?

Епілог

- Чому на думку Остапа, спина є його життєписом?
- Що мав на увазі герой, зазнаючи: “Половина мене лежить на дна Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли залучиться з нею...”

3. Характеристика образів головних героїв твору

3.1. Образ Остапа Мандрики.

Орієнтовний план до характеристики героя повісті.

1. Остап Мандрика — головний герой повісті «Дорогою ціною».
2. Портрет і зовнішність героя
3. Роль діда у вихованні героя, формуванні його поглядів.
4. Ставлення до життя, прагнення та цінності.
5. Риси характеру героя:
  - а) ненависть до панів; мужність і бунтарство;
  - б) здатність до ризику, рішучість і винахідливість;
  - в) волелюбність, щирість і доброта;
  - г) працьовитість, любов до землі;
  - д) ніжність і чуйність у ставленні до Соломії, вірність у коханні;
  - е) оптимістичність, життєлюбність.
6. Остап — борець за волю, щасливе життя поневоленого люду

Цитатна характеристика.

- "...Його, стрункого й міцного, з гарними очима, орлячим носом і темним молодим вусом на засмаленому обличчю”.
- “Хай воно загориться без вогню й диму... Втечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились...”
- “Не так мані страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди...”
- “Се одиноке світло серед сонного села було немов останнім «прощавай» рідного закутка, ниткою, що в’язала його з батьківщиною, з усім близьким. Але за хвилину віконце згасло, і Остап почув, як разом із зниклим світлом в його серці щось урвалось і село геть одсунулось од його. Остап непомітно для себе зітхнув...”
- “Дивне почуття охопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепехнуло його істоту. В один момент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в ногу, на панщизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки”.
- “Та хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідусь його, що ходив у Січ, а потім різав

панів в Умані,— хіба ж вони не стали такою худобою? Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його з Соломією та силою оддати її за свого хурмана, не міг би сивого дідуса катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілювати Остапа за сміливе слово”.

- “Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панями за волю, яких він слухав затаївши дух й не зводячи розжеврілого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал”.

- “І враз Остапові зробилось весело і легко, Він почувся на волі. Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю...”

- “Як живий буду, землю оратиму, рибальством житиму... все ж краще на волі, ніж під паном...”

- “Остап теж не боявся смерті. Йому тільки хотілось перед смертю побачити Соломію”.

- Остап про Соломію: “Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалкувала кіс своїх задля нього, вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш”.

- “Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...”

Орієнтовна відповідь

Остап Мандрика — герой повісті М. Коцюбинського “Дорогою ціною”. Зовнішній вигляд (портрет) Остапа змінюється залежно від умов і віку. На початку це стрункий і міцний парубок, з чорними очима, орлиним носом і темним молодим вусом на засмаглому обличчі. Коли Остап був поранений, “його молоде обличчя немов прив’яло, на уста впала смага”. У кінці твору бачимо героя сивим дідом. У нього кудлаті брові й “мутні очі”, що дивляться в простір, а усмішка “розсуває зморшки”.

Остап виховувався на героїчних традиціях предків. Змалку він заслуховувався розповідями столітнього діда, який “ходив у Січ, а потім різав панів в Умані” (під

час Коліївщини). Ці чарівні слова розпалювали кров у хлопця, будили і його уяві картини вільного життя.

Виріши, Остап побачив, що пани перетворили народ на худобу, побудували свій добробут на злиднях і горі кріпаків. Сміливий і волелюбний юнак закликає селян “висунути шию з панського ярма”. За це пан називав його бунтарем, гайдамакою, похвалявся з живого шкуру здерти, віддати в рекрути. Герой ненавидить рабські душі, його бере злість на тих людей, що, як воли, покійно тягнуть ярмо неволі. Він закликає селян “Висунути шию з панського ярма”. Остап вирішив покинути рідний край і втікати на вільні землі по той бік Дунаю, де колись оселилися запорізькі козаки після зруйнування царськими військами Січі. Герою був знайомий на рідній землі “кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка — все це було йому знайоме, промовляло до його”. Йому жаль було залишати старого, кволого дідуся, тяжко було розлучатися з коханою Соломією, покидати, може, навіки рідне село. Але нездоланне прагнення волі перемагало ці почуття.

Герой не самохіть утік з України. Недоля вигнала його на чужину. Саме про це свідчить його настрій, коли він опинився за Дунаєм, йому “зробилося весело й легко”. Та хоч і вирвався від пана Остап, але ще багато злигоднів довелося йому зазнати в пошуках волі.

При першій спробі переправитись через Дунай Остапові й Соломії не пощастило: вони ледве не потрапили до рук сторожових козаків. Переборюючи величезні труднощі, нелюдську втому, вони нарешті за допомогою мельника Якіма переправились через Дунай. “Бодай ти запалася, треклята країно, з твоїми порядками!” — гукнув Остап, опинившись на чужому березі. І ніби у відповідь на це з другого берега пролунав у темряві постріл і тяжко поранив Остапа. Герой не боїться смерті, він хоче жити, бо “світ такий красивий”, бо йому хочеться “глянути на сонце, побачити світ божий, людей, обняти Соломію”. Він виявляє величезну силу в боротьбі за життя — хворий повзе, шукає виходу з плавнів. Відважним і сміливим виявив себе Остап і в сутичці з турецькими жовнірами: беззбройний, хворий і знесилений, він бореться з трьома озброєними турками, щоб не опинитися знову в неволі. Зворушує й Остапа вірність у коханні. Особливо глибоке співчуття

викликає уже старий самотній Остап, що вслухається в розмову вітру, в “тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю”, поклик Соломії. З Остапових уст чуємо хвилюючу розповідь про долю кріпаків-утікачів.

Мужність, відвага, волелюбність, готовність до боротьби, ніжність у ставленні до Соломії, вірність у коханні, любов до життя і рідного краю — такі основні риси Остапа.

Мужність не покидає його ніколи: ні тоді, коли він закликає народ скинути панське ярмо, ні тоді, коли він відважується на тяжку і ризиковану втечу, ні тоді, коли йому тяжко пораненому, безсилому доводиться віч-на-віч зустрітися з голодним вовком, ні тоді, коли він вступає у нерівну боротьбу з турецькою вартою.

В епілозі розповідається про тяжкий життєвий шлях Остапа. Людям, які заходять до його халупки, він показує “збасаманений синій хребет”, де списана, як він каже, його “життєпис”.

— “Оце ззаду пам’ятка від пана, а спереду, ніж ребрами, маю дарунок від москаля...кругом латаний...Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав”.

Остап – типовий представник селянина-кріпака, волелюбного бунтаря, борця за волю. Вихований на героїчних прикладах часів Коліївщини, він проник ся духом волі, яка стала найбільшою цінністю його життя. Не скорився, не зупинився ні перед якими труднощами, Остап залишився вірним своїм життєвим принципам - стати вільним.

3.2. Образ Соломії.

Орієнтовний план до характеристики героїні твору.

1. Соломія — яскравий, багатогранний, глибокий образ української жінки.
2. Портрет і зовнішність героїні.
3. Риси характеру Соломії:
  - а) мужність і відвага;
  - б) вірність і самовідданість;
  - в) волелюбність і ненависть до гнобителів;
  - г) любов до життя;
  - д) здатність на самопожертву;

- е) щирість і душевність;
- є) оптимістичність та енергійність.

4. Трагічна доля героїні.

5. Значення образу в українській літературі.

Цитатна характеристика.

- “Далі прокинулась і чую, що все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, й життя моє безщасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Все ж за тобою хоч серцеві легше буде...”
- “Серце нило в Соломії од жалю й тривоги. Їй легше було б, коли куля потрапила до не”.
- “Соломії ставало моторошно. “Брешеш, брешеш... — хотіла вона кинути в лице злomu морокові,— вік мій... він буде жити... його не дуже поранено... адже він стільки пробіг...”
- “Зате вона почула вогкий холод, що проймав її наскрізь. Та вона не хотіла виймати з-під голови в Остапа своєї одежини і тільки скорчилась, щоб хоч трохи зігрітись... Він вигоїться, він житиме... вона не дасть йому загинути...”
- Вона не мала часу на обережність — комиш бив її по лиці і навіть скалічив ногу. Та то були дрібниці. Коли б швидше знайти Остапа, вона тоді знов подасться на розвідки, тільки не буде такою дурною, не забуде значити дорогу.
- “Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі і вигляда її з очеретів. Їй жаль стало молодого змарнованого життя...”
- “Ні, вона не хоче гинути отут! Як тільки на світ займеться і можна буде йти, вона піде просто, просто і буде йти, аж поки дійде до краю. Вона знайде там людей, оддасть їм усі свої гроші, що висять зашиті в торбинці на шії, і з ними обшукає плавні та знайде Остапа”.
- “Соломія все йшла. Вона зібрала свою енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла уперто і завзято з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди”.

- “Люді добрі,— благала Соломія, стоячи на колінах,— змилюйтесь, прийміть нас до хати... Ви ж бачите — пропадаємо... Чоловіка мого пострелено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам одячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...”.

- “Однак Соломія не тратила надії і навіть не дуже журилась. Молодість брала своє. Коли вони не загинули в плавнях, коли не пропали й досі, то вже тепер не загинуть,— аби Остап швидше вигоївся”.

- “Коли тільки річ у грошах,— вона заставить себе, а роздобуде їх. Вона від рота відриватиме кожен шматок, кожен день складатиме на викуп”.

- “Соломія була певна, що не дозволить перевезти Остапа за Дунай. Як це станеться, що вона зробить, вона не знала, але певність у тому зростала в ній з кожним днем. Вона ладна піти на видиму смерть, коли цього треба”.

- “Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішати ся, поки не змерзло тіло... Дикі невгамовні сили життя встають, і пруться, і розпирають груди, зростають у лютість... Усі сили добути... всю теплу кров... усю волю... Ось ближче до берега... Ось берег видно... а там так гарно, там сонце сяє, там зелено, там небо синє, там радість, життя... Душа рветься до сонця, а тіло тягне до себе чорна безодня. Вона сковує його залізом, обвішує камінням, обхоплює холодними руками... Все тяжчим і тяжчим стає воно, все глибше і глибше пірнає у воду...”

Орієнтовна відповідь

Соломія — вродлива і сильна жінка. Вона має високу і міцну, “як на доброго мужика”, постать, гарне, “свіже, повне обличчя, з карими очима, що так виразно біліло при картатому очіпку й пасмах чорного волосся”. Тяжким і нерадісним було життя Соломії, яку пан силою віддав заміж за нелюбого чоловіка. Щоб визволитись із цього подвійного рабства — від поміщика і нелюба — Соломія разом з Остапом тікає за Дунай. Енергійна, вольова, дужа, вірна подруга Остапа, вона терпляче переносить всі злигодні мандрівного життя і не раз допомагає Остапові в дорозі, рятує його з біди. Самовіддано бореться Соломія за життя Остапа: вона виводить

його з плавнів, невтомно працює, щоб заробити собі й йому на проживання, продає свій одяг, щоб викупити Остапа в жовнірів. Найяскравіше виявився героїчний характер Соломії і готовність її на самопожертву, коли вона, рятуючи Остапа, гине у хвилях Дунаю. Як і поранений Остап у плавнях з останніх сил боровся за життя, так тепер Соломія, тонучи, напружує всі сили, щоб дістатися берега, бо “там так гарно, там сяє сонце, там зелено, там небо синє, там радість, життя... Душа рветься до сонця”. Трагічна доля Остапа і Соломії, їх повір'яння в Туреччині свідчить про те, що всюди, де володарюють пани, трудяща людина не може знайти для себе щастя.

Соломія – приклад героїчного жіночого образу в українській літературі. Вона здатна бунтувати, захищати своє право на життя і волю. Автор наділив свою героїню рисою характеру, притаманною всім українським жінкам – вірність у коханні, готовність на самопожертву заради коханого. Це ставить її в ряд з визначними жіночими образами, такими як Ярославна, Роксолана, Маруся Чурай тощо.

4. Символіка у творі

Щоб підкреслити, що Остап на все життя зберіг любов до волі, письменник в епілозі змальовує вітер, який у сприйманні Остапа наділяється рисами живої істоти. (Вітер у народній творчості — символ волі.) Остап живе “серед розлогих просторів”, “в царстві вітру, який “несе в собі весь гомін землі... від скритого зітхання серця до крику смертельної розлуки. Треба тільки уміти слухати”. І в цьому космічному вихорі десь загубились і долі, і кохання двох невмираючих сердець — Остапа і Соломії. Такий романтичний піднесений образ природи підсумовує розповідь про вічну тайну кохання.

VI. Закріплення вивченого матеріалу.

Проведення тестового опитування

IV частина

1. Циганський виселок складався з: а) однієї школи і п'яти хаток; б) млина і двох хаток; в) трьох хаток; г) хати-читальні і двох мазанок.
2. Яким чином Соломія віддячила циганам за допомогу? Вона їм:

а) доглядала худобу; б) працювала на полі; в) няньчила дітей; г) сплатила срібними монетами.

3. Що робили цигани ввечері? а) читали Біблію; б) пили спиртне; в) грали і танцювали; г) ремонтували одяг і взуття.

4. Музичний інструмент, яким Гіца розважав сім'ю:

а) гітара; б) акордеон; в) сопілка; г) скрипка.

5. Через що Остапа пов'язали турецькі жовніри? а) бо він вважався біглим; б) через циган; в) оскільки ухилявся від сплати податків; г) за вказівкою зрадника.

V частина

1. З ким Соломія зустрілася на базарі?

а) з паном; б) з Остапом; в) із своїм чоловіком; г) з Іваном Котигорошком.

2. Щоб знайти Остапа, Іван порадив Соломії звернутися до:

а) інших циган; б) міграційної служби; в) багатого болгарина; г) поліцейської дільниці.

3. Соломія переконала Івана: а) збирати гроші для викупу Остапа;

б) здійснити напад і відбити Остапа; в) повернутися додому; г) просити допомоги у циган.

4. Під час нападу на човен: а) Остапа вбили; б) Соломія втопилася;

в) Іван потрапив в полон; г) Остап врятувався.

Епілог

- Старий Остап слухає розмову:

а) циган; б) мандрівників по Дунаю; в) онуків; г) вітру.

- Чий голос чує з Дунаю Остап?

а) Івана Котигорошка; б) Соломії; в) турків; г) чайок.

- Життєпись Остапа у нього:

а) на чолі; б) у сивому волоссі в) на спині; г) на руках.

VII. Підсумок уроку

Метод “Мікрофон”

1. Чому, на ваш погляд, герої твору, долаючи впродовж життя всілякі труднощі, так і не зазнали щастя? Яка в цьому причина? Відповідь аргументуйте.

2. Чи варто такою дорогою ціною платити за волю? Висловіть свою думку.

Учитель.

Ми перегорнули останню сторінку повісті. Сумний кінець. То чи варта ціна, яку заплатили герої за жадану волю? Так. Адже людина народжена для щастя, а щастя без волі не буває. Остап і Соломія зовсім трохи були вільними, а значить були щасливими. І якою не була б ціна за щастя, вона варта того, бо дає людині крила, робить її ЛЮДИНОЮ.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Підготування до написання творчої роботи за повістю М. Коцюбинського “Дорогою ціною”.